

Zsindely Endre

(Schaffhausen)

BATSÁNYI JÁNOS PÁRIZSI LEVELEI JOHANN GEORG MÜLLERHEZ

(Első közlemény)

Batsányi János párizsi tartózkodásának öt esztendeje egész életének talán legkevésbé ismert korszaka.¹ Amikor Napóleon 1809 őszen, a békekötés után kivonja megszálló csapatait Bécsből és Ausztriából, Batsányi — valószínűleg szabadkőműves barátai figyelmeztetésére — november 19-én szintén elhagyja az osztrák fővárost és Párizsba megy, ahová felesége, a régi Bécs ünnepeit költője, Baumberg Gabriella is követi őt 1811 tavaszán. Hirtelen távozásának, vagyis inkább szökésének fő oka, hogy átjavította Napóleon magyarokhoz intézett proklamációjának a fordítását s ellenségei szerint „a szöveget helyenként ki is élezte”.² Elhatározásában nagy szerepe van tehát „hatalmas ellenségeitől” való félelmének, akik az életére törnek, amint ezt leveleiben újra meg újra, szinte rögeszmekeként ismételteti — s a későbbi események azt bizonyítják, hogy nem is minden ok nélkül. Párizsban barátja és egykori kufsteini fogolytársa, Maret bassanói herceg,³ Napóleon minisztere eleinte állást ígér neki, majd közel másfél évi várakozás után szerény évjáradékat, 2000 frankot eszközöl ki részére a császártól, „eddigi irodalmi munkássága érdemeiért”.⁴ A költő párizsi tartózkodása Napóleon bukása után tragikus hirtelenséggel ér véget: 1815 augusztus 5-én letartóztatják és Ausztriába szállítják.⁵ Batsányi életének erre a franciaországi korszakára eddig csak feleségéhez írt levelei derítettek némi fényt — bár ez a levelezés is befejeződik 1811 tavaszán, amikor Gabriella Párizsba érkezik —, no meg a rendőri jelentések és perének iratai.⁶

Batsányi Johann Georg Müller schaffhauseni professzorhoz írt nyolc levele⁷ feltűnően gazdag irodalomtörténeti forrás és számos új adatot tartalmaz Batsányinak a két Müllerhez való viszonyáról, barátairól, ellenségeiről, munkáiról, terveiről, kortársairól mondott ítéletéről s nem utolsósorban irodalmi és politikai véleményéről.

Johannes von Müller (1752—1809) híres svájci történétíró, politikus és publicista kapcsolata Batsányival többé-kevésbé ismert⁸, csak kár, hogy Müller Batsányihoz írt levelei nem mind és nem teljes terjedelemben jutottak a magyar olvasóközönség elé⁹. A kettejük fennmaradt levelezése különben is hiányos, mert — Batsányi saját megjegyzése szerint — nagy részét — éppen legértékesebbjét — kénytelenek voltak megsemmisíteni. Az itt közölt levelekből nyert kép azért teljesebb, mert ezeket egyenesen azért írta Batsányi, hogy az elhunyt történétíró bécsi tartózkodásáról¹⁰, ottani munkásságáról és kettőjük kapcsolatáról minél részletesebben tájékoztassa Johannes öccsét, Johann Georg Müllert, aki bátyja műveit rendezte sajtó alá. A levelekből kiderül, hogy Johannes von Müller és Batsányi éveken át hetenként. sőt néha még

¹ Ld. SZ. NEMES ÉVA MARGIT: Batsányi Párizsban, találkozás Gabriellával 1810—1811. Bp. 1942. és PÁL MARGIT: Batsányi Párizsban, 1810. Bp. 1943. (Minerva Könyvtár 153—154.)

² NEMES i. m. 5.; ld. még SCHUY GILBERT: Batsányi János és I. Napóleon 1809-i proklamációja a magyarokhoz. Bp. 1914. (Történeti Értekezések 5. sz.)

³ Hugo Bernard Maret, 1763—1839. Batsányi és Maret kapcsolatához ld. HORÁNSZKY LAJOS: Batsányi János és kora. Bp. 1907. 13. kk. és 220—223.

⁴ NEMES i. m. 57.

⁵ HORÁNSZKY i. m. 328.

⁶ PÁL i. m. 3. l.

⁷ A leveleket a Schaffhauseni Városi Könyvtárban, Johann Georg Müller kézírathagyatékának katalógizálása folyamán találtam. (Ministerialbibliothek, Müll. Fasc. 85.)

⁸ Ld. ZADÁNYI ÉVA: Batsányi János és Johannes von Müller. Bp. 1941. (Minerva K. 137.)

⁹ Zadányi Éva közléséből teljesen hiányoznak Müller 1805. május 17. előtt írt levelei (13 db.), a közlőtekből pedig olyan lényeges részek — éppen Batsányi és Müller kapcsolata szempontjából —, hogy az csupán azzal magyarázható, hogy a szerző csonka levélmásolatok birtokában volt kénytelen dolgozni. Ezt a hiányt csak a levelek teljesebb közlésével lehetne pótolni, ami azonban ennek a tanulmánynak a keretein belül lehetetlen. (Az eredeti levelek jelzete: Stadtbibliothek, Min. Müll. Fasc. 107.)

¹⁰ Johannes von Müller 1793—1804-ben állott osztrák állami szolgálatban; eleinte politikai és diplomáciai hatáskörben foglalkoztatták, több politikai témájú röpiratot is írt, de ezt az állását 1801 októberében — főleg a vele, mint protestáns svájccal szemben megnyilvánuló bizalmatlanság következtében — felcserélte az udvari könyvtár első „custos”-ának hivatalával. (Ld. KARL HENKING: Johannes von Müller. II. Stuttgart—Berlin, 1928. 349—611.)

gyakrabban is találkoztak, együtt olvastak, megbeszélték az irodalom és a politika időszerű kérdéseit. Batsányi erősen hangsúlyozza is saját jótékony, serkentő hatását és a befolyást, amit, Müller akkori munkásságára gyakorolt. Kétségtelen, hogy Müller nagyra becsülte a költőt: „Egy igen helyes kis Cézár kiadást kaptam épp az imént Batsányitól, a magyar költőtől — írja egyik levelében —, aki zseniális ember, teli erővel; óriási szolgálatokra lenne képes, de a mellőztetés elkészeríti. Bizonyára csodálkozol, hogy kis könyvjegyzékembe Plautust is felvettem. Tulajdonképpen az a szép kis kiadás vett rá erre, amit Batsányi hajtott fel nekem”¹¹ Batsányi tehát nem túloz, amikor Müllerrel való benső barátságáról és arról a sok rokon vonásról ír, ami a két, „eltévedt vándort” 1796-ban az osztrák fővárosban egymással összehozta Müller jellemére vonatkozó megjegyzései pedig arról tanuskodnak, hogy nagyon jól ismerte őt. Érdekes bizonyítékunk van arra is, hogy Müller igyekezett magyar barátját Svájcban is népszerűsíteni. 1797-es svájci útja alkalmával ezt írja Zürichből öccse egyik tanítványának Schaffhausenbe: „Add vissza kérék Batsányi ódját Michelnek, mert itt is szeretnék elolvasni”¹²

Batsányi visszaemlékezései új megvilágításban tárják élénk nemcsak saját, hanem Müller mindennapi életét is Bécsben, a titkosrendőrségtől való rettegést és a különféle kellemetlenségeket. A súlyosan megbélyegzett, Kufsteinből nemrég szabadult Batsányival való barátság bizonyára nem használta Müller bécsi pályafutásának, és talán ez is egyik oka volt mellőztetésének 1803-ban, az udvari könyvtárban megüresedett prefektusi állás betöltésénél¹³. Müller 1804-ben ott is hagyja Bécsset, s előbb Berlinben lesz udvari történész, majd pedig, Napóleonhoz való átpártolása után, Kasselben Westfália közoktatási minisztere, 1809-ben bekövetkezett haláláig. Batsányival 1808-ig állt levelezésben¹⁴. Halála után öccse felhívást tett közzé Johannes von Müller barátaihoz, hogy az elhunyt leveleit és egyéb írásait küldjék el neki. Ezt a kérést Batsányi azonnal teljesítette is, s így kezdődött meg több mint két évig tartó levelezésük. A „magyar-német érintkezés egyik igen érdekes fejezete” tehát szerencsére mégsem zárult le Johannes von Müller halálával, mint eddig gondolták.¹⁵

Johann Georg Müller¹⁶ és Batsányi kapcsolata nem sok hasonlóságot mutat azzal a bensőséges viszonytal, ami a költőt az elhunyt történetíróhoz fűzte. Batsányi csak egyszer találkozott a schaffhauseni professzorral, amikor az, feleségével együtt, 1801-ben Bécsben járt és bátyjánál lakott.¹⁷ Rendszeres kapcsolatba csak a történetíró halála után kerültek, és a levelek fő témája mindvégig Johannes von Müller műveinek a kiadása maradt, amit öccse évekig tartó kemény munkával végzett el. Batsányi őszintén igyekszik őt ebben a vállalkozásában támogatni: tanácsot ad a még hiányzó levelek és iratok felkutatására, részletesen ír elhunyt barátja irodalmi terveiről és Johannes von Müller egyik rövid művét ő küldi meg másolatban Schaffhausenbe. Johann Georg Müller leveleit Batsányi, sajnos, megsemmisítette, s így csak Müller néhány rövid feljegyzéséből és Batsányi élénk, gyakran szenvedélyes hangú válaszaiból következtethetünk rájuk. A levelezés két merőben ellentétes emberi természet találkozására

¹¹ „Einen sehr niedlichen kleinen Cäsar bekomme ich so eben von dem ungarischen Dichter Batsányi (einem Mann von Genie und Kraft, welcher die grössten Dienste leisten könnte; wird aber durch Vernachlässigung erbittert). Dass ich in mein kleines Verzeichniss auch den Plautus gesetzt, mag Dich wundern. Eigentlich veranlasste mich auch die schönste kleine Ausgabe, welche Batsányi mir aufgespußt.” (J. v. Müller a „gróf Batthányi Lajos” néven levelező szélhámosnak, Fritz von Hartenbergnek. Bécs, 1802. szept. 20. Min. Müll. Fasc. 75. — A szélhámoság történetét ld. HENKING I. m. II. 546—585.)

¹² „Gieb (sic!) doch dem Michel Batsányi's Ode zurück, man möchte sie hier auch lesen.” (J. v. Müller Johann Jakob Maurernek. Zürich, 1797. aug. 4. Min. Müll. Fasc. 160.) — A megjegyzés az „Ode ad inclutos SS. et OO. Regni Hungariae”-re vonatkozik, ami 1796-ban latinul és 1797-ben németül is megjelent. (Batsányi János összes művei. Sajtó alá rendezte KERESZTURY DEZSŐ és TARNAI ANDOR. I. Bp. 1953. 148—152. és 501.). A vers sajátkezű példánya megvan J. G. Müller hagyatékában (Fasc. 287.), ez a költemény egyet'én fennmaradt eredeti kézírata. (V. ö. i. m. I. 503.) A kézirat megegyezik a nyomtatott szöveggel, e tekintetben néhány apró eltéréstől. Érdekesebbek azonban Batsányi francia nyelvű széljegyzetei, amiket nyilván svájci olvasóinak szánt magyarázatul. A cím alatt zájelben: „de Jean Batsányi, au temps de la diète de Presbourg en Nov. 1796.” A honfoglalást idéző 2—4. sor mellett: „897—955”. A 10—12. mellett: „Croisades”. A 13—16. mellett: „Guerres de Prusse, des Turcs, des Tatares”. A franciák elleni háborúról szóló 97—98. sornál: „1796. 24. Aug. S 99” [?]. Az I. Ferenczre intézett égi szózat, 133—140. mellett: „Maria Theresia”. — A szövegben említett Michel Fuchs J. v. Müller inasa volt.

¹³ HENKING I. m. 586. — J. v. Müller életrajzáról, Henking, nem tud Batsányiról vagy Müller egyéb magyar kapcsolatairól.

¹⁴ Ld. ZADÁNYI I. m. 94.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Johann Georg Müller 1759. szept. 3-án született Neunkirchben, Schaffhausen kantonban. Tanulmányait Schaffhausenben, Zürichben és Göttingában végezte, majd pedig a híres weimari superintendens, teológus, történetfilozófus és író, Johann Gottfried Herder (1744—1803) tanítványa lett. Schaffhausenbe visszatérve ref. lelkész, majd professzor lesz, és feleségül veszi Maria Katharina Guappot, a helvét forradalom után, 1798-ban fontos szerepet játszik szűkebb hazájában: schaffhauseni másod-helytartó (Unterstatthalter), később a közoktatás igazgatója és a városi tanács tagja, professzori állását azonban mindvégig megtartja. Számos Európa-szerte ismert egyháztörténeti, teológiai és építő célzatú könyvet írt, a legényesebbek: „Bekanntnisse merkwürdiger Männer...” (1791), „Unterhaltungen mit Seneca” (1793), „Theophil...” (1801) és „Reliquien alter Zeiten, Sitten und Meinungen” (1803—6). Herder műveit, majd bátyja, Joh. v. Müller halála után ennek összes munkáit ő adja ki. A Jéna-i és a tübingai egyetem 1817-ben díszdoktorrá avatja. Meghalt 1819. nov. 20-án. Bátyjával folytatott gazdag levelezése hű tükrö a mozgalmas kornak, amiben élt. (Der Briefwechsel der Brüder J. Georg Müller und Joh. v. Müller 1789—1809, herausg. von EDUARD HAUG. Frauenfeld, 1891 — Eletrajzát ld. KARL STOKAR: Johann Georg Müller. Basel, 1885.)

¹⁷ Müller bécsi látogatását ld. STOKAR I. m. 239—245. — Batsányiról Stokar sem tud.

vet fényt. Az otthon biztonságban élő, józan, óvatos és gyakorlatias svájci tudós egy földönfutó, de önérzetes és érzékeny forradalmár költővel kerül szembe. Batsányi levelei híven tükrözik egész jellemét: becsületességét, hűségét, segítőkészségét és kicsinyességeken felülemelkedő gondolkozásmódját — de ugyanakkor féktelen becsvágyát, túltengő önérzetét (ami éppen a sorozatos csapások visszahatása), naív önzését és nehéz, veszekedésre hajlamos természetét. Úgy látszik, Müllert mindez kissé visszariasztotta, s ezért a költővel szemben mindvégig tartózkodó és gyakran bizalmatlan volt. Mint majd a levelezésből kiderül, ebben nem kis része volt Johannes von Müller kiadója, Johann Friedrich Cotta¹⁸ figyelmeztetései, akivel Batsányi csúnyán összeveszett. Ehhez mindenesetre hozzá kell tennünk, hogy Müller általában hajlott a bizalmatlanságra éppen bátyja legjobb barátaival szemben¹⁹. Igazi barátság tehát sohasem alakulhatott ki közöttük, bár Batsányi a maga módján őszintén törekedett erre és kétségtelen, hogy kettőjük kapcsolatában mindvégig ő az ajándékozó fél. Müller nemegyszer nagy késéssel felelt Batsányinak, és a levelezést is csak addig folytatta, míg saját, illetve elhunyt bátyjának érdekei megkívánták. Batsányi még utolsó levelében is örömmel vágallja, hogy eljár a párizsi cenzurnál Johannes von Müller egyik francia nyelvű művének engedélyezésre ügyében, erre azonban már nem került sor, főleg Cotta ellenkezése miatt.

A levelekből sok újat és érdekeset tudunk meg Batsányi párizsi barátairól, Blanchard íróról, Würzt könyvkereskedőről, és Sémonville szenátorról, főleg pedig arról a lényeges szerepről, amit az egykori kufsteini rabtársak játszottak a költő életében — Maret barátságától függetlenül is. Mindezeknél sokkal fontosabb azonban az, amit a híres tübingiai kiadóhoz, Johann Friedrich Cottához fűződő kapcsolatairól ír. Batsányinak, mint a továbbiakban meglátjuk, minden oka megvolt rá, hogy a Cottával való érintkezést ellenségei elől eltitkolja, éspedig olyan sikeresen, hogy arról mind ez ideig mit sem tudott az irodalomtörténet.

Ezzel kapcsolatban szólnunk kell Batsányi írói munkásságának azokról az ismeretlen darabjairól is, amikről ezekben a levelekben olvassunk. Megtudjuk, hogy egy csomagra való magyar költeményét — bizonyára a politikailag legveszélyesebbeket — már 1801-ben titokban kijuttatta Párizsba, Johannes von Müller útján. Ez viszont bizonyítja, hogy már korábban is foglalkozott a Franciaországba költözés gondolatával, s ezt megerősíti egyik megjegyzése is, Müllernek 1805. február 2-án írt levelében.²⁰ A magyar irodalom pótolhatatlan vesztesége, hogy ezek a versek, valószínűleg Sémonville hanyagsága folytán, elvesztek. Ebből az értesítésből azonban legalább annyi nyilvánvaló, hogy Batsányi magyar lírája mégsem apadt ki, és „irodalmi munkássága” nem merült „teljes meddőségbe” kufsteini fogsága után.²¹ Batsányi legjelentősebb, külföldön írt művéről, a „Der Kampf” című, Cotta kiadásában 1810-ben megjelent munkájáról szintén részletesen értesülünk ezekből a levelekből.²² A Johann Georg Müllerhez szerzői ajándékként eljuttatott példány ma is megvan a schaffhauseni Városi Könyvtárban. A könyv kéziratát minden valószínűség szerint Batsányi vitte magával Bécsből Tübingába, útban

¹⁸ Johann Friedrich Cotta (1764—1832) tübingai könyvkereskedő, kora legjelentősebb kiadója. (Ld Cotta in Tübingen. Eine Ausstellung im November 1959. 13. és kk.)

¹⁹ L. HENKING I. m. 151.

²⁰ Batsányi ebben a levelében arról panaszkodik, hogy szívesen menne más országba megélni keresni, de nem engedik: „Hinaus in irgendeinen fremden Staat, wo ich . . . vielleicht mein weiteres Unterkommen hätte suchen und finden können, wollte man mich durchaus nicht lassen. Der Himmel mag es wissen, warum?” (ZADÁNYI I. m. 59.)

²¹ Vö. HORÁNSZKY I. m. 116.

²² A mű teljes címe: Der Kampf. Ein lyrisches Gedicht. Nebst einem Anhang über das Feudalwesen und das neue Europäische Staatensystem oder die republikanisch konstitutionelle Monarchie, vom HERAUSGEBER. Mit einem Kupfer. Deutschland, 1810. (I—XVI. + 175 l.) — A könyv, mint címe is mutatja, két főrészből áll: egy lírai költeményből, amely Batsányi Kufstein utáni levertséget, kiábrándultságot, szabadságszeretét és végül Napóleon szerencsésillagához fűzött új reménységét fejezi ki, továbbá egy terjedelmes politikai, társadalomtudományi és állambölcséleti tanulmányból, amelynek legfőbb célja a feudális maradványok elleni küzdelem, az alkotmányos monarchia gondolatának és Napóleon Európa-konceptiójának igazolása. Batsányi a könyv elején meleghangú üdvözlő versben fordul barátjához, Johannes von Müllerhez, anélkül, hogy nevét megemlítené, s a „Függelek”-ben is gyakran hivatkozik rá és hosszú idézeteket közöl tőle. Maga a „Kampf” című költemény három részből áll. Az első kettő 1799-ben már készen volt, ugyanis a fent említett üdvözlő vers szerint ezeket Batsányi ekkor adta át megőrzésre Johannes von Müllernek, a harmadikról pedig azt mondja egyik itt közölt levelében (1812. ápr. 30.), hogy 1801-ben írta. A „Függelek” keletkezése 1809. augusztusa, vagyis Bécs francia megszállásának ideje. Alap gondolata az, hogy a feudalizmus örökössé vált uralkodói és egyéb előjogai elavultak, és helyt kell hogy adjanak az új európai állanrendnek; mivel pedig a tiszta demokrácia megvalósítása a nagyobb államokban — Batsányi szerint — egyelőre nem lehetséges, így az egyetlen reális megoldást az alkotmányos monarchia államformájában látja. A mű komoly tudományos igénnyel íródott (idézi többek között Herder, Schiller, Hobbs és Montesquieu idevágó gondolatait), de ugyanakkor a napi-politika legégetőbb kérdéseiben is állást foglal. Mindvégig a legnagyobb csodálattal és hódolattal ír Napóleon lángelméről, a császár ellenségeit — elsősorban Angliát — viszont erősen polemikus hangon kezeli. — A „Kampf” 2. része és a 3. rész első fele (Der Kampf, 17—45. l.) megjelent Herder Adrasteájában. Batsányi utal is erre könyve bevezetésében, valamint Johann Georg Müllerhez írt, fentebb idézett levelében is. Ezek a részek eddig is ismertek voltak tehát irodalomtörténetírásunk előtt. (Batsányi összes művei, I. m. 1. 162—173.) Az 1810-ben megjelent teljes mű azonban (jóllehet Kazinczy egy megjegyzése alapján létezéséről eddig is tudtak, és a Batsányi kritikai kiadás sajtó alá rendezői kerestették is a hazai és a nagyobb európai könyvtárakban) mindaddig nem volt ismert.

Párizs felé, s szökésének rejtélyes és máig sem egészen tisztázott indítókaihoz bizonyára az is hozzájárult, hogy ezt a titokban írt, európai érdekű munkáját minden áron nyilvánosságra akarta hozni. A Cottától kapott előleg mindenestre nagy segítség volt a pénziánnyal küszködő költőnek Párizsban. A mű Batsányi teljes politikai programját foglalja magába, és erős Napóleon barátság jellemzi. Nem véletlen hát, hogy a költő „eddig iredalmi munkássága érdemeiért” kapott évjáradékot a francia császártól!

A Müller professzornak írt levelek már csak azért is érdekesekek, mert ezekből az igazi Batsányit ismerhetjük meg. Feleségéhez, Johannes von Müllerhez és másokhoz írt levelei szinte kivétel nélkül mind magukon viselik az osztrák cenzúrától való félelem nyomait. Most viszont végre nyíltan kimondhatja a véleményét, szabadon törhet ki belőle az évtizedes, elfojtott keserűség az osztrák rendőrségi terror, a magyargyűlölet és az egész elnyomó bécsi kormányrendszer ellen. Egyes megjegyzései sejtetik, hogy magukért a franciákért nem rajongott túlságosan, de nagy császáruknak lelkes hódolója volt. Európa jobb jövőjét Napóleon uralmától várta, és ha tévedett is, vele együtt tévedtek kora legnagyobb gondolkodói, Goethe éppen úgy, mint barátja, Johannes von Müller.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy Batsányi távozása Bécsből nem csupán végzetes lépés volt, amivel „életének új, keserves fejezete kezdődött”²³, hanem ugyanakkor írói pályájának egyik legnevezetesebb fordulópontja is. Munkásságának új korszaka kezdődött azzal, hogy európai jellegű szerepe vállalkozott: Párizsba ment és sok veszély közt megmentett politikai művében olyan fontos időszzerű kérdésekről szólt, hogy Németország legkiválóbb kiadója vállalkozott a kinyomtatására. Batsányi Johann Georg Müllerhez írt leveleinek igazi értékét éppen az adja meg, hogy erről az európai szerepléséről számolnak be: feltárják a költő messze szétágazó kapcsolatait, munkásságát és céljait, s ezzel kijelölik a további kutatás útját, ami majd Batsányi János párizsi éveinek teljesebb megismeréséhez és értékeléséhez vezet.

1.

Johann Georg Müllernek

1810. február 10. Párizs.

Értesíti, hogy Johannes von Müller leveleit elküldte neki, visszaemlékezik az elhunytal való kapcsolatára, kéri saját levelei megsemmisítését és egy költeményeit tartalmazó csomag visszaküldését.

Paris, den 10. Febr[uar] 810

Hochgeehrtester Herr Professor!

Ihrem öffentlich geäußerten Wunsche gemäss, habe auch ich nicht ermangeln wollen, dasjenige unter meinen Papieren für Sie aufzusuchen, was mir von der Correspondenz unsers unsterblichen Freundes übrig blieb. Das wenige, was ich fand, übergab ich auf meiner Reise dem würdigen Verleger seiner Werke zu Tübingen, mit der Bitte, dasselbe an Sie befördern und zugleich melden zu wollen, dass Sie damit frey und nach Belieben verfügen können, — vorausgesetzt, dass Sie etwas darunter fänden, was würdig wäre, in die Sammlung (wenigstens fragmentweise) eingerückt zu werden. Im Besitze aller übrigen Briefe Ihres grossen Bruders, können Sie²⁴) es am besten beurtheilen, ob einigen und welchen Werth in dieser Hinsicht die gedachten wenigen Briefe und Billets haben mögen?

Ich zweifle nicht, dass H[err] Cotta Ihnen diese Originale schon überliefert oder doch darüber Nachricht ertheilt haben wird. Ihre vorsichtige Weisheit und Discretion sind mir bekannt; und ich bin daher ganz überzeugt, dass Sie auf jeden Fall den zweckmässigsten Gebrauch davon machen werden. Hernach aber erwarte ich diese wenigen Reliquien um so mehr zurück, da einige darunter sind, welche meine Gabriele betreffen, oder vielmehr an sie selbst geschrieben wurden. Die übrigen, ziemlich zahlreichen Briefe und Billets, die Er während unsrer Bekanntschaft seit dem J[ahre] 1796. mir schrieb, mussten, ihres oft sehr wichtigen und interessanten Inhalts ungeachtet, vertilgt werden. Die Zeitereignisse, dann die nicht selten ganz terroristisch-treulose geheime Wiener Polizey, und die damals dort mehr als je herrschende Obscuranten-Parthey, waren Schuld daran. Wir beyde waren, in Rücksicht auf litterarische und politische Gegenstände, worüber Männer mit einander sprechen und ihre Meynungen äussern können, gleichsam isoliert und mitten in einer so volkreichen Stadt wahre Fremdlinge (so wie wir es wirklich schon unserm Vaterland und Geburtsorte nach, Fremdlinge waren). In dieser Hinsicht, hatten wir, weder Er noch ich, einen andern solchen Freund, mit dem wir unsre Gedanken hätten auswechseln mögen, ohne uns der Gefahr auszusetzen, politisch verketzert zu werden. Jeder Sonnabend war zu unserm litterarisch politischen Discussionen bestimmt; und das angefangene Werk: *über die Natur und Ursachen des Falls der bisherigen europäischen Staaten*, mit dem Motto, Stat sua cuique dies! hätte eben das Resultat davon

²³ PÁL, i. m. 3.

werden sollen. Ewig Schade, dass es nicht zu Stande gekommen ist! Dieses Fragment werden Sie in seinem Nachlass hoffentlich gefunden haben. Ich besitze die einzige, von ihm selbst corrigirte, Copie davon. Nachdem er die Ausführung des schönen Plans aufgegeben, hatte er die Absicht, dieses Bruchstück in seine allgemeine Welthistorie, mutatis mutandis, einzuschalten. Ob ers gethan habe, weiss ich bis jetzt noch nicht.

Sollten sich Briefe auch von mir in seiner Verlassenschaft befinden, so bitte ich, selbige entweder mir zurückstellen oder aber vertilgen zu wollen; sie waren nur für ihn allein geschrieben oder verständlich, und gar nicht geeignet, aufbewahrt zu werden. Ueberhaupt rechne ich und verlasse mich vollkommen auf Ihre redliche Vorsicht und Freundschaft auch hierinn, indem ich das Vergnügen und die Ehre habe, Sie, würdiger Bruder und Freund meines unvergesslichen Freundes! persönlich zu kennen; so wie ich auch sonst oft Gelegenheit hatte, Ihren trefflichen Charakter und Ihre edlen Gesinnungen näher und genau kennen zu lernen, — aus manchen traulichen Erzählungen nicht minder, als aus den vielen herzlichen, schönen und inhaltsvollen Briefen, welche Sie unserm Freunde einst nach Wien geschrieben haben.

Noch eine Bitte! — über einen Gegenstand, der für mich höchst wichtig ist; — zumahl in meiner jetzigen, ganz neuen Lage.

Vor 9.—10. Jahren beyläufig, als unser Johannes seine vorlezte Reise von Wien nach der Schweiz und nach Frankreich machte,¹ schickte ich durch ihn die Sammlung meiner Poesien einem Manne zur einstweiligen Aufbewahrung zu, der einst Einer meiner Unglücksgefährten war.² Als ich nun, durch eine ganz besondere Coniunctur von Umständen vermocht wurde, die österreichischen Staaten zu verlassen, und meine Sicherheit vor einem Justizmorde, den man schon einmahl vorhin an mir begehen wollte, im Auslande zu suchen, — kam ich hieher, wo ich meine alten Freunde und das ihnen anvertraute Dépôt zu finden hoffte. Meine edlen Unglücksgefährten und Freunde fand ich wohl, aber nicht das Dépôt. Auch fiel mir, in der ersten Freude des Wiedersehens nach so vielen Jahren, gar nicht ein, darnach zu fragen. Erst unlängst wollte ich es wieder zu mir nehmen, und da erhielt ich folgendes zur Antwort: »Avant son depart pour la Westphalie ou à l'époque de mon retour de Hollande, je lui ai remis le paquet — que j'avais gardé avec grand soin tout le temps de mon ambassade; Je dois même avoir conservé une courte correspondance de M[onsieu]r de Muller; je la rechercherai; — lorsque j'ai eu l'honneur de vous voir, votre silence sur ces papiers m'a persuadé que vous aviez connaissance de cette circonstance; elle n'a eu lieu que dans vos intérêts; M[onsieu]r de Muller partait pour prendre un ministère et pour occuper un pays d'où il pouvait avoir plus de relations avec vous.«

Aus diesen Umständen ergibt es sich nun, dass mein Depositum sich jetzt in Ihren Händen befinden müsse. Unser Johannes wollte und konnte mir (aus Vorsicht) nichts hievon schreiben, weil ihm die local Verhältnisse wohl bekannt waren. Das Paquet war versiegelt, und, so viel ich mich noch erinnere, auf folgende Art überschrieben: «Dépôt d'amitié». Es liegt mir sehr viel daran, es möglichst bald und bestimmt zu erfahren, ob dasselbe sich wirklich unter den hinterlassenen Papieren vorgefunden habe, oder was allenfalls damit geschehen sey. Ich warte mit Sehnsucht auf eine beruhigende Antwort und bin auch indessen mit der vollkommensten Achtung

Ihr

ergebenster Diener
Batsányi mp

Meine Wohnung ist: Rue du Helder
Hôtel du Rhin.

Fönt Johann Georg Müller ceruzával irt megjegyzése: Empfangen 23. April.
Eredeti je: Schaffhausen, Stadtbibliothek, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 97. — Saját kezű.

a) A kiemelés Batsányitól való, aki leveleiben gyakran él vele, hogy mondanivalója lényegét hangsúlyozza. Mivel ezeket figyelmen kívül hagyni kár volna, így a levelek szövegén belül kurzív betűs kiemelések mindig ezt jelzik. A rövidítések feloldása éppen ezért nem kurzív betűtípussal, hanem szögletes zárójelbe tett szöveggel történt — kivéve az „und“ kötőszót, mit Batsányi az esetek többségében csak „u“-val jelez. A levelekhez kapcsolódó jegyzeteket közvetlenül a levél-szövegek után adjuk.

¹ Johannes von Müller 1801 tavaszán utazott Svájcba, majd Franciaországban át Brüsszelbe. (Henking I. m. 523—532. l.)

² Charles-Louis Huguet, Marquis de Sémonville (1759—1839), francia diplomata. A köztársaság 1790-ben Belgiumba, majd Korzikába és 1793-ban Firenzébe küldi; ezen az útján az osztrákok elfogják és 30 hónapig Kufsteinben tartják. (Itt ismerkedik meg Batsányival). Egyike azoknak a foglyoknak, akiket XVI. Lajos leányáért kicserélnék. Napóleon 1803-ban meghatalmazott miniszterré nevezi ki Hollandiába, 1805-ben szenátorrá, s ő tárgyal Ausztriával a Mária Lujzával kötendő házasságról. A császárság bukása után, 1815-ben XVIII. Lajos főreferendáriussá nevezi ki, 1819-ben márkil lesz. (Larousse du XX-e siècle. VI. köt. 291—292.)

Igen tisztelt Professor Úr!

Nyilvánosan közzétett kívánságának megfelelően én sem akartam elmulasztani, hogy papírjaim közül összekeressem Önnek azt, ami nekem a halhatatlan barátunkkal folytatott levelezésből még megmaradt. Azt a keveset, amit találtam, átadtam utazásom folyamán Tübingában művel nagyra becsült kiadójának, azzal a kéréssel, hogy továbbítsa Önnek és egyben tudassa Önnel, hogy szabadon és tetszése szerint rendelkezhet vele — amennyiben talál közötté olyasmít, ami méltó lenne rá, hogy a gyűjteménybe (legalábbis töredékesen) felvéteessék. Nagynevű bátyja egyéb leveleinek birtokában Ön tudja a legjobban megítélni, hogy az említett néhány levélnek és cédulának van-e és miféle értéke?

Nem kétem, hogy Cotta úr ezeket az eredetieket már átadta vagy legalábbis hírt adott róluk. Ismerve az Ön előrelátó bölcsességét és diszkrécióját, teljesen meg vagyok róla győződve, hogy minden körülmények között a legcélszerűbb módon fogja azokat felhasználni. Később azonban szeretném visszakapni ezt a néhány ereklyét, annál is inkább, mivel van közötté egypár, ami Gabriellámra vonatkozik, vagyis inkább egyenesen neki szól. A többi, éspedig meglehetősen sok levelet és cédulát, amit ismeretségünk ideje alatt — 1796 óta — írt nekem, meg kellett semmisíteni, tekintet nélkül arra, hogy tartalmuk gyakran fontos és érdekes volt. Korunk eseményei, azután meg a gyakran egészen terrorisztikus és becstelen bécsi titkosrendőrség és az ott akkoriban hatalomnak tetőfokán álló titkos cselszövők pártja („Obscuranten-Partei”) a felelősek ezért. Ami az irodalom és a politika tárgykörét illeti — már amiről férfiak egymás közt beszélgetni és véleményét nyilvánítani szoktak —, egyformán elszigetellett állunk mind a ketten, s egy oly népes város kellős közepén valójában idegenek voltunk (mint ahogy már csak hazánkra és születési helyünkre nézve is tényleg idegenek voltunk). Ebből a szempontból egyikünknek sem volt — egymáson kívül — még egy ilyen barátja, akivel eszmecsereét folytathatott volna, annak a veszélye nélkül, hogy politikai eretnekséggel vádolják meg. Minden szombatot irodalmi és politikai beszélgetéseinknek tartottunk fenn; eredményünk pedig a megkezdett mű: „Az eddigi európai államok bukásának természetéről és okairól” lett volna, ezzel a jelmonddal: *Stat sua cuique dies!* — Örök kár, hogy nem készülhetett el! Ezt a töredéket remélem, megtalálta az ő hagyatékában. Az egyetlen másolatot, amit saját kezűleg javított át, én őrzöm. Miután ennek a szép tervnek a megvalósítását feladta, az volt a szándéka, hogy ezt a töredéket az „Általános Világtörténet” c. művébe építi bele a szükséges módosításokkal. Hogy megtette-e, egyelőre még nem tudom.

Ha a hagyatékában tölem is vannak még levelek, úgy arra kérem Önt, legyen szíves azokat vagy visszaküldeni nekem, vagy megsemmisíteni; én ugyanis egyedül csak önéki írtam azokat, csak ő érthette meg őket igazán, s így ezek a levelek egyáltalán nem alkalmasak arra, hogy megőrizzék őket. Egyébként ebben is számítok s teljesen rábízom magamat az Ön komoly elővigyázatosságára és barátságára, hiszen abban az örömben és megtiszteltetésben van részem, hogy Önt, az én felejtethetetlen barátom méltó testvéröccsét, személyesen is ismerhetem. De különben is gyakran volt alkalmam kiváló jellemét és nemes gondolkodásmódját közelebbről és alaposan megismerni — nemcsak bizalmas elbeszélésekből, hanem abból a sok kedves, szép és tartalomdús levélből, ami egykor barátunknak Bécsbe írt.

Még egy kérdés: olyan dologra vonatkozik, ami nekem igen fontos, különösen jelenlegi, teljesen új helyzetemben.

Mintegy 9—10 éve, amikor Johannesünk az utolsó előtti alkalommal utazott Bécsből Svájcba és Franciaországba, elküldtem vele összegyűjtött költeményeimet ideiglenes megőzésre valakinek, aki egykor társam volt a szerencsétlenségben. Midőn nekem most sikerült — hála a rendkívül kedvező körülményeknek — az osztrák tartományokat elhagyni és a jogvilkosság elől, amit már előzőleg egyszer el akartak rajtam követni, külföldön oltalmat keresni, megérkeztem ide, ahol régi barátaimat és a rájuk bízott letétet reméltem viszontlátni. Kiváló sorstársaimat és barátaimat meg is leltem, de bizony a letétet nem. A sok év utáni viszontlátás első örömeiben nem is jutott eszembe, hogy mindjárt utána érdeklődjem. Csak nemrégiben akartam újra magamhoz venni, s akkor a következő választ kaptam: „Westfáliába indulása előtt, vagyis amikor én visszatértem Hollandiából, átadtam neki (ti. Müllernek) a csomagot, amit gondosan őriztem követésem egész ideje alatt. Bizonyára megmaradt nála még a Müller úrral folytatott rövid levelezés is, majd kikeresem. Mikor legutóbb volt szerencsém Önt látni, hallgatása ezekről a papírokról arról győzött meg, hogy tudomásra van a dologról. Az egész csak az Ön érdekében történt: Monsieur de Muller egy miniszteri állás átvételére készült és olyan országba költözött, ahonnan több lehetősége volt arra, hogy Önnel felvegye a kapcsolatot.”

Mindebből pedig az következik, hogy az én depositumomnak most az Ön kezét közzét kéne lennie. Johannesünk óvatosságából semmit sem akart és nem is tudott nekem erről írni, mert jól ismerte az ottani viszonyokat. A csomag a levél pecsételve, és ha jól emlékszem, a következő felirat állt rajta: „Baráti letét” (Dépôt d'amitié). Nekem igen fontos volna, hogy lehetőleg hamarosan és bizonyosan megtudjam, vajon valóban előkerült-e a hagyatékban levő írások közül, vagy pedig egyáltalán mi történt vele? Várva várom megnyugtató választ és addig is maradok teljes tisztelettel

hűségese szolgálja

Lakásom: Rue de Helder, Hôtel du Rhin.

2.

J. G. Müllernek

1810. március 31. Párizs.

Még egyszer értesíti, hogy bátyja leveleit elküldte neki s hiraadást kér, hogy megkerültek-e költeményei és hogy Müller megkapta-e előbbi levelét.

Paris den 31. März 1810.

Da ich bis jetzt noch immer keine Antwort von Ihnen erhalte, so muss ich glauben, dass der Brief, den ich Ihnen am 10ten Februar geschrieben und im Wege der schweizerschen Gesandtschaft abgesendet habe, gar nicht in Ihre Hände gekommen ist. Ich meldete darinn die Uebergabe einiger Briefe, welche ich von unserm unvergesslichen Freunde Johannes noch in Händen gehabt und dem Herrn Cotta in Tübingen für Sie eingehändiget hatte. Zugleich bat ich Sie, mir die baldige Nachricht ertheilen zu wollen: Ob ein Paquet mit Manuscripten, überschrieben: »Dépôt sacré d'amitié« sich unter den hinterlassenen Schriften unsers Freundes vorgefunden habe, oder nicht. An diesem Paquet liegt mir sehr viel, und ich kann die verlangte Nachricht darüber kaum erwarten. Dieses Paquet, welches meine Poesien enthält und bey

einem Freunde niedergelegt war, soll Ihrem lieben H[errn] Bruder zu der Zeit weiter anvertraut worden seyn, wo er zuerst nach Westphalen abgieng, um das ihm zugedachte Ministerium zu übernehmen. Unser Johannes kannte die ganze Wichtigkeit dieser Papiere, welche dieselben für mich haben mussten, und ich zweifle daher auch keinesweges, dass er sie wohl verwahrt haben wird; obschon er mir (aus Ursachen, welche Er am besten gewusst) nichts von der Uebernahme schriftlich gemeldet hat.

Ich wiederhole also hier noch einmahl meine Bitte, womit es Ihnen, Hochschätzbarer Herr Professor, gefällig seyn möchte, mich hierüber recht bald durch eine bestimmte Nachricht zu beruhigen, und mir unter einem auch freundschaftlich zu melden, ob Sie den oben erwähnten Brief vom 10ten des vorigen Monats, welcher dem H[err] Maillardoz¹ zur weiteren sicheren Beförderung übergeben wurde, richtig erhalten haben? —

Meine Wohnung demahl hier zu Paris ist: *Rue du Helder, hôtel du Rhin.*

Ich erwarte Ihre baldige gefällige Antwort und bin mit vollkommener Achtung

dero

ergebenster Diener
Batsányi mp

Fönt Müller megjegyzése : Beantw[ortet] 7. April, dass ich den Brief nicht erhalten — das Dépôt — nirgends gefunden —

*Boríték*on : feltört pecsét helye, de Paris, címzés : Monsieur Monsieur Jean George Müller Professeur à Schaffhouse en Suisse.

Eredetije : Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 98. — *Saját kezű.*

¹ Antonie Constantin de Maillardoz (1765—1832), Svájc követe, majd Napóleon trónralépte után meghaltalmazott minisztere Párizsban, 1814. (Historisch-biographisches Lexicon der Schweiz. V. köt. 1—2.)

A levél magyar fordítása:

Párizs, 1810. március 31.

Mivel mindeddig még semmi választ nem kaptam Öntől, azt kell hinnem, hogy a levél, amit február 10-én írtam Önnek és a svájci követség révén küldtem el, egyáltalán nem jutott el Önhöz. Azt írtam meg benne, hogy azt a néhány levelet, ami felejthetetlen barátunktól, Johannestől még megmaradt nekem, átadtam Cotta úrnak, Tübingában, az Ön részére. Ugyanakkor megkértem Önt, szíveskedjék nekem hamarosan hírt adni arról, került-e elő olyan kéziratokkal teli csomag barátunk hátrahagyott írásai közül, amely a „Baráti, szent letét” (Dépôt sacré d’amitié) feliratot viseli, vagy nem. Ez a csomag nagyon fontos nekem, és alig győzőm kívánni a kért értesítést. A csomagot, mely költeményeimet tartalmazza és egy barátomnál volt letétben, állítólag továbbadták és rábízták kedves bátyjaurára, amikor első ízben ment Westfáliába, hogy a néki felajánlott miniszterséget átvegyje. Johannesünk tudott róla, hogy ezek az írások, milyen fontosak nekem, és ezért nem kétlém, hogy jól megőrizte őket — habár nekem sohasem írta meg (olyan okokból, amiket ő ismert a legjobban), hogy átvette a csomagot.

Most azért megismétlem a kérésemet, hogy Ön, mélyen tisztelt Professzor Úr, legyen szíves engem mielőbb biztos hírekkel megnyugtanni és barátiilag egyben arról is értesíteni, hogy rendben megkapta-e a fent említett, múlt hó 10-én kelt levelet, amit Maillardoz úrnak adtak át biztos továbbítás céljából?

Lakásom itt Párizsban egyelőre: Rue du Helder, hôtel du Rhin.

Mielőbbi szíves választ várva, maradok teljes tisztelettel

hűséges szolgálja

3.

J. G. Müllernek

1810. április 27. Párizs.

Csodálkodik, hogy első levele nem érkezett meg, kesereg letétbe helyezett költeményei elvesztésén és értesítést kér Johannes von Müller műveinek kiadásáról.

Paris den 27. April 1810.

Ihr schätzbares Antwortschreiben vom 7. d[es] M[onats] habe ich richtig erhalten. Ich danke Ihnen recht herzlich hiermit für die mir gefälligst ertheilten bestimmten Nachrichten.

Es ist sonderbar, dass der in meinem vorigen Briefe schon genannte Herr das ihm anvertraute erste Schreiben, vom 10. Februar, Ihnen noch nicht hat zukommen lassen, — wie er es doch versprach. Hätte ich es doch lieber gleich auf die Post aufgegeben! — Ich will und kann indessen nicht glauben, dass dieser *edle Schweizer* fähig seyn sollte, einen Missbrauch davon zu machen. Auf jeden Fall liegt mir jedoch nicht wenig daran, das Wahre zu erfahren. Den Brief habe ich ihm durch einen hier anwesenden Freund und Landsmann¹ zustellen lassen, da ich selbst keine Gelegenheit hatte, es zu thun; und da ich, überhaupt, mit den diplomatischen Herren fast gar keine Bekanntschaft habe. Uebrigens gehören Privat-Angelegenheiten dieser Art, wie Sie es wissen, nicht in seinen Wirkungskreis; darum mag er auch nicht gefragt haben, wer den Brief an Sie sende. — Ich dünkte nun, dass Sie diesen, ihm zur weiteren sicheren Beförderung übergebenen, Brief jetzt ohne weiteres von ihm verlangen dürften; — wenn Sie sonst nicht etwa durch irgend eine, mir unbekannte, Rücksicht verhindert werden, mir diese freundschaftliche Gefälligkeit zu erweisen.

Noch sonderbarer, noch trauriger für mich, ist aber die zweyte Nachricht, dass das bewusste Dépôt sich nicht unter den Papieren unsers Freundes vorfinde. Diese ganze Sache ist für mich, bis jetzt, ein wahres, unergründliches Geheimniss, — ein höchst unerwartetes, befremdendes Räthsel, das mich nicht wenig kränkt, weil der wirkliche Verlust dieses Gutes unersetzlich seyn würde. Es war ein theures, *heiliges Depositum, der Freundschaft und der Redlichkeit und Treue eines ehemaligen Unglücksgefährten anvertrauet*; der es mir schriftlich versprach, dasselbe stets als ein solches zu betrachten, auf das Sorgfältigste in seinem Hause zu verwahren, und auf den Fall, wenn er mit Tod abgehen sollte, die sichere Anstalt treffen zu wollen, dass es zu jeder Zeit gewiss vorgefunden und mir oder meinen Erben gehörig zurückgestellt werden könne. Es war eben unser Johannes, der dieses für mich so wichtige Geschäft, bey Gelegenheit seiner historisch litterarischen Reise von Wien nach der Schweiz und einem Theile von Frankreich (ich weiss selbst nicht mehr in *welchem Jahre* eigentlich?) auf das gewissenhafteste besorgt hat. — Er, unser unvergesslicher Freund, hatte gewiss nie die Idee, ein so deponirtes Gut ohne mein Vorwissen zurückzuverlangen. Er möchte es *allenfalls* nur zu sich genommen haben, wenn man es nicht länger hier behalten wollte. Aber selbst in diesem Falle würde er nicht ermangelt haben, mir davon, seit so langer Zeit her, wenigstens einmahl irgend eine Nachricht zu geben, oder doch vor seinem Tode *Sie*, seinen geliebten Bruder und Erben, davon in die nöthige Kenntniss zu setzen. Dieses, für mich höchst wichtige, Dépôt muss mir nun aufgesucht und aufgefunden werden, wo es immer hingekommen seyn mag, — durch *den*, der mir mit seiner Treue und Ehre dafür zu haften hat. Auch habe ich ihm hierwegen unlängst sehr ernsthaft geschrieben, bis jetzt aber noch keine Antwort erhalten. Den Erfolg sollen Sie, zu seiner Zeit, erfahren; so wie auch ich Sie, edler, würdiger Bruder und Freund meines besten Freundes, um die weitere Nachricht und um die Aeusserung des guten und getreuen H[errn] Michel Fuchs, mit dem freundschaftlichsten Vertrauen bitte.

Ich wünsche gelegenheitlich auch zu erfahren: Ob und welches der Werke unsers Johannes schon erschienen sey? namentlich, ob die *allg[emeine] Geschichte* bereits zu haben wäre? — denn *dieses* Werk interessiert *mich* am meisten!² Ich rechne auf die Fortdauer Ihrer freundschaftlichen Güte und bin mit der vollkommensten Achtung dero

ergebenster D[iene]r und Fr[und]
Batsányi mp

Eredetije : Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 99. — sajtókezű.

¹ Hogy ez ki lehetett, nem tudtam megállapítani.

² Johannes von Müller nagy műve, a „24 Bücher allgemeiner Geschichte und besonders der europäischen Menschheit“ (1—3 köt.) már az 1810-es húsvéti könyvvásárra megjelent. (L. *Stokar* i. m. 262.)

A levél magyar fordítása:

Párizs, 1810. április 27.

E hó 7-én kelt becses válaszárt rendben megkaptam. Nagyon szépen köszönöm ezúton is Önnek, hogy szíveskedett biztos híreket küldeni.

Furcsa, hogy az előző levelemben említett úr a rábízott február 10-i első levelet még nem továbbította Önnek, ahogyan pedig megígérte. Mert is nem adtam fel inkább mindjárt postán! Azt azért mégsem akarom és tudom elhinni, hogy ez a nemes lelki svájci képes legyen arra, hogy valamiképpen visszaéljen vele. Mindenesetre sokért nem adnám, ha az igazat megtudhatnám. A levelet így itt tartózkodó barátom és honfitársam révén juttattam el hozzá, mivel nekem megannak nem volt alkalmam rá, hogy megtegyem, és mert különben sem igen van ismerősöm a diplomata urak közt. Egyébként az ilyen magánügyek — mint Ön is tudja — nem tartoznak az ő hatáskörükbe; valószínűleg ezért is nem kérdezte meg, hogy ki küldi Önnek a levelet. Ugy gondolom, Ön most már minden további nélkül kikövetelné tőle ezt a neki biztonságos továbbítás céljából átadott levelet, — hacsak valami általam nem ismert megmondolásból nem merül fel akadály, hogy ezt a baráti kérésemet teljesítse.

Még furcsább és még szomorúbb azonban nékem a másik hír, hogy az a bizonyos dépôt nem lehető fel barátunk papírjai között. Ez az egész dolog az én szememben valami érthetetlen titok, egy teljesen váratlanul felmerült, kellemetlen rejtély, ami annál is inkább bánt, mert ez a veszteség, ha valóban bekövetkeznék, pótolhatatlan volna. Értékes, szent depositum volt ez, rábízva egykori szerencsétlenségem egyik bajtársának barátságára, becsületességére és hűségére, aki írásban ígérte meg, hogy mindig is szentnek fogja tartani, hogy házában a legnagyobb gonddal fogja megőrizni és, amennyiben meghalna, feltétlenül úgy intézkedik, hogy az bármikor fellelhető s nekem, vagy örökösöimnek illendőképpen visszaadható legyen. Ezt a nekem oly fontos ügyet Johannesnek bonyolította le nagy lelkiismeretességgel, amikor történési és irodalmi célkitűzéssel utazást tett, már magam sem tudom, melyik évben, Bécsből Svájcba és Franciaország egyik tartományába. Őneki, a mi felejtethetlen barátunknak bizonyára sohasem támadt az a gondolata, hogy egy ily módon letébbe helyezett dolgot tudtomon kívül visszakérjen. Legfeljebb akkor vette volna magához, ha itt már nem akarták volna tovább őrizni. De még ebben az esetben sem mulasztotta volna el, hogy engem ennyi idő elteltével legalább egyszer értesítsen róla valamilyen módon, vagy hogy még halála előtt legalább Önnek, mint szeretett testvéröccsének, megadja a szükséges felvilágosítást. Ezt a nekem oly fontos letétet most hát annak kell felkutatnia — bárhová került légyen is —, aki nekem hűségével és becsületével felelni tartozik érte. Nemrég írtam is neki évegtét igen komolyan, de mostanáig még nem kaptam rá választ. Az eredményről majd Önt is értesítem, ha eljön az ideje, most csak arra kérem baráti bizalommal, mint legjobb barátom nemese lelki öccsét és barátját, hogy küldjön további híreket és értesítsen róla, mit szól a dologhoz a derek és hű Michel Fuchs.

Alkalomadtán szeretném azt is megtudni, megjelent-e már valami Johannesnek művei közül, s ha igen, melyik? Nevezetesen pedig azt, hogy az „Egyetemes Történet” kapható-e már? — engem ez a mű érdekel a legjobban!

Bízva további baráti jóindulatában, maradok teljes tisztelettel

hűséges szolgálja és barátja

1810. május 10. Párizs.

Müller kérdéseire válaszolva utal Bécsből való távozására, ellenségeire, Gabriella helyzetére, »Der Kampf« c. könyvére, J. v. Müller a régi európai államok bukásáról írt töredék művére, amit mellékel is, tanácsokat ad J. v. Müller leveleinek összegyűjtésére, véleményt mond többek közt Teleki Sámuelről, Dalberg érsekről, Woltmannról és Hormayrról, ír Müller arcképéről és az alája vésendő versről.

Paris den 10. May 1810

Ohne Ihre Antwort auf meinen Brief vom 27. v[origen] M[onats] abzuwarten, eile ich, den Ihrigen vom 24. desselben Monats zu beantworten, — doch nur in der Kürze; denn, wenn ich alle Gegenstände, welche Sie berühren, erschöpfen, oder alles dasjenige, worüber ich mit dem würdigen Bruder und Freunde meines unvergesslichen Freundes zu sprechen hätte, sagen wollte, dann müsste ich sehr ausführlich schreiben. Ich muss mich also auf Folgendes beschränken, und zwar nach der Ordnung und Reihe, wie ich dieselbe in Ihrem obigen Schreiben finde.

Wie lange ich in Paris noch bleiben werde, weiss ich selbst nicht. Zu seiner Zeit sollen Sie es erfahren. Meine Geliebte ist noch in Wien; ich selbst aber werde schwerlich jemahls mehr dahin zurückkehren, weil ich nicht zum zweyten Mahle einem *Justizmorde* ausgesetzt seyn möchte. Diess Wenige kann und soll Ihnen, mein edler Freund, zur beliebigen Nachricht dienen. Seyn Sie aber zugleich überzeugt, dass mein Name, mein Charakter, und überhaupt mein ganzes öffentliches und Privat-Leben, in allen zu der Krone von Ungarn gehörigen Provinzen so sehr bekannt und geachtet sind, dass meine ärgsten Feinde unter den Mächtigen daselbst und in Oestreich es kaum wagen werden, meine Moralität öffentlich anzugreifen; zumahl, da es ihnen nicht unbekannt ist, dass es nur von mir abhängen dürfte, sie selbst vor das Tribunal der öffentlichen Meynung in Europa zu ziehen und ihre abscheulichen Ungerechtigkeiten aufzudecken. Meine Feinde haben tausend Ursachen, mein Stillschweigen zu ehren. Dass ich noch lebe, und dass diese Menschen jetzt *mich* fürchten müssen, gränzt an ein Wunder; und Tausende in meinem Vaterlande segnen mit mir, im Stillen, Gottes Vorsehung. Einem Hormayr¹ aber, und andern Elenden dieser Art, werde ich nie antworten; weil ich mich selbst achte, und ich mit feilen Skriblern nie etwas zu thun haben will.

Ueber das bewusste »*Dépôt d'amitié*« habe ich Ihnen neulich umständlicher geschrieben. Noch bis zur Stunde ist man mir *die Antwort schuldig* auf den Brief, wovon ich Ihnen Erwähnung machte. Wir werden sehen, was diese Geschichte für einen Ausgang nehmen wird! . . .

»*Der Alpenwanderer*« — dieses Gedicht, welches, wie Sie sagen, bey meinen Briefen liegt, ist nicht von mir. Ich kenne weder das Gedicht, noch den Dichter. Wohl aber erinnere ich mich, etwas einmahl davon gehört zu haben, im Gespräche mit unserm Johannes.²

Das schöne Gedicht, zu meinem *Geburtstage*, ist von meiner Gabriele. Sie können darin ihre ganze edle und gefühlvolle Seele sehen. Daraus nahm auch der grosse Seelenmahler Füger³ den Stoff zu einem seiner unsterblichen Werke, zum Portrait dieses herrlichen, wahrhaft seltenen Weibes. Wehe mir! dieses edle, nur in mir und *für mich* lebende Weib,⁴ muss ich jetzt mitten unter meinen Feinden, und so fern von mir, leiden und verschmachten lassen! — O Freund! ich darf kaum daran denken, in welcher Lage jetzt meine arme, verlassene Geliebte ist!!! . . .

Das Fragment des Gedichts »*der Kampf*« sey durch einen sonderbaren Zufall in Herders *Adrastea* gerathen, — meynen Sie. Um Vergebung! Es ist nicht »*durch Zufall*«, sondern mit meinem Vorwissen und Willen dem edlen und wahrhaft ehrwürdigen Schriftsteller mitgetheilt worden.⁴ Herder war Einer der Ersten, unter allen Schriftstellern Deutschlands, die ich achtete und liebte. Auch Schiller war in der Zahl dieser Gewählten; — wie Sie es einst in dem »*Anhange*« zum »*Kampfe*« deutlich genug sehen werden. Das Fragment also,⁵ ist nicht wider meinen Willen abgedruckt worden. Dass indessen der gelehrte H[err] Böttiger sich erlaubt hat, in meiner Ode Aenderungen zu machen,⁵ die ich unmöglich gut heissen kann, *das* war allerdings ohne mein Vorwissen und ganz gegen meinen Sinn. Ich verkenne das Gute und Seltene in den Eigenschaften dieses Gelehrten ganz und gar nicht; *mein Freund* aber könnte er schwerlich jemahls seyn: und seyne Urtheile, vorzüglich über den *Werth oder Unwerth eines poetischen Products*, sind meistens nur Worte eines Pedanten, die man überhört und gern unbeachtet lässt. Eine Aenderung besonders, die er bey meiner Ode in seiner kritischen Weisheit angebracht hat, ist im höchsten Grade plump und ärgerlich. Er sollte sich nicht mit Sachen befassen, die er nicht versteht, und wofür er keinen Sinn hat.

Ich freue mich recht sehr, dass Ihnen die Nachricht von dem Fragment über die Natur und Ursachen des Falls der bisherigen europ[ä]ischen Staaten so willkommen war. Hier sende ich Ihnen ohne weiteren Verzug eine Abschrift davon. Diese Copie habe ich für Sie gemacht, wie Sie es sehen.⁶ Diese kleine Mühe war ich Ihnen und unserm lieben Johannes schuldig; und ich übernahm sie herzlich gern, um so mehr, da ich jetzt niemanden um mich habe, dem

ich mein Exemplar hätte anvertrauen mögen. *Mein* Exemplar ist auch nur eine Copie; aber mit einigen von unserm Freunde selbst und eigenhändig gemachten Verbesserungen.

Dieses Werk hätte, nach unserer Absicht, alles enthalten sollen, was das Resultat unserer merjährigen Discussionen über derley Gegenstände war. Den Plan werden Sie in der Einleitung sehen. In Hinsicht auf das allgemeine Interesse, den Geist des Zeitalters, und den praktischen Nutzen, auf welchen das Ganze berechnet war, wäre dieses Werk vielleicht die wichtigste unter allen seinen Compositionen geworden. Ewig Schade darum, dass er es nicht ausgeführt, nicht vollendet hat! Diesen Anfang machte er die zwey oder drey ersten Tage, im vollen Feuer, nach einem Gespräche, das wir an einem *Sonnabend* (wie gewöhnlich) zusammen gehabt hatten. Die Rede war unter anderm auch von der *Würde eines wahren Schriftstellers*, der sich selbst und die Wahrheit achtet und partheylos nach seiner innigsten Ueberzeugung schreibt, und, wo es nützt oder nöthig ist, offen seine Meynung sagt; zumahl in Zeiten, wo die Leidenschaften in Gährung sind, und die talentvollsten Männer selbst oft auf eine unrühmliche Art zu dieser oder jener Seite übergehen und die Sache derselben führen, ohne *durch ihr Amt oder andere positive Pflichten und Verhältnisse gezwungen zu seyn*. Die zwey merkwürdigsten Repraesentanten, gleichsam zwey Extreme, waren Burke⁷ und Posselt⁸. Ich gerieth ins Feuer, und ich ergriff jetzt die Gelegenheit, ihm mit aller der Beredtsamkeit, deren ich fähig war, und mit allem dem Nachdrucke, den die Wichtigkeit des Gegenstandes zu erheischen schien, vorzustellen: welch' einen Dienst ein Mann, ein Schriftsteller, wie Er, in den gegenwärtigen (damahligen) Zeitumständen den Völkern und ihren Regierungen, ja der ganzen Menschheit, erweisen und welche Ansprüche auf den Dank der Guten und Edlen aller Länder und Zeiten er sich erwerben könnte, wenn er, ohne Rücksicht auf sich selbst und seine Umgebung, die von der Natur erhaltenen Talente und die durch Studien und durch Welterfahrung oder praktisches politisches Leben erworbenen Kenntnisse dazu benützen und verwenden wollte, mitten unter so vielen und so verschiedenen Partheyen endlich einmahl die laute Stimme der Vernunft und Wahrheit hören zu lassen, und ohne Scheu die Sache der Menschheit öffentlich zu führen. Wie und was ich Ihm alles hierüber damahls sagte, weiss ich wohl selbst schon längst nicht mehr. Der Erfolg war aber, wie Sie ihn in diesem kleinen Hefte sehen. — Seine Lage in Wien, verschiedene Verdriesslichkeiten, und Unmuth über die täglichen, kaum glaublichen Thorheiten aller Art, vielleicht auch der weite Umfang des verabredeten Plans, und das dunkle Gefühl von dem wenigen Erfolg und Wirkung eines so ernsthaften Werks mitten im Waffengeräusch und bey der allgemeinen Verblendung der Menschen, oder dem scheinbaren und wirklichen Leichtsinne, womit die höchsten und heiligsten Interessen der Menschheit allenthalben betrachtet und geführt werden, — alles dieses benahm unserm Freunde die Lust und den Willen zur weiteren Arbeit. Dabey blieb es dann für immer; und ich begnügte mich seit dem, ihm nur die Ausarbeitung und Vollendung seiner allg[e]meinen Geschichte ohne Unterlass mündlich und schriftlich zu empfehlen. Hätte er doch lieber dieses Werk, als die Geschichte der Schweiz, immer vor Augen gehabt, und vollendet!!! — Diess ist freylich kein Wunsch für einen *Schweitzer*; aber verzeihlich ist dieser Wunsch wohl dem *Freunde* und dem *Weltbürger*. So wichtig, so gross immer auch jenes Werk ist; nie wird es doch ein so allgemeines Interesse, einen so bestimmten praktischen Nutzen haben, wie die allg[e]meine Geschichte, von *seiner* Hand geschrieben, gehabt haben würde. Und — wann wird ein anderer Johannes Müller für die Welthistorie kommen?? —

Sie werden übrigens, bey einiger Aufmerksamkeit auf den inneren Gehalt des vorliegenden Fragments, leicht finden, in welchem Geiste das ganze Werk beyläufig geschrieben worden wäre. Sein Aufenthalt in Preussen hat in seinen Ansichten manche Veränderung bewirkt, ohne dass er es vielleicht selbst bemerkt hat. Manche vorgefasste Meynungen bey ihm fand ich schon vorhin, die ich nicht selten zu bekämpfen hatte. Meine Beharrlichkeit, meine Einwendungen, und der oftmahlige wirkliche Erfolg dessen, was ich ihm vorhergesagt hatte, brachten ihn endlich davon zurück, und er gestand mir oft offen, dass er sich geirrt habe. Die in Berlin herrschenden Ideen, und falschen, verderblichen Ansichten aber hatten auch auf ihn ihren Einfluss behauptet, — in so weit nämlich auch ein Mann, wie Er, dem Einflusse der Umgebung zugänglich war. Dann manche andere Ansichten in der Politik, und in Hinsicht auf den Geist des Zeitalters, waren und blieben bey uns beyden immer fest und unveränderlich. — Uebrigens können Sie, wenn es Ihnen daran gelegen seyn sollte, die Verschiedenheit unsrer Meynungen und die Gleichheit unserer Grundsätze näher zu kennen, aus dem schon oben erwähnten *»Anhang zu dem Gedicht, der Kampf«* das Weitere beurtheilen. Dieser *»Anhang«* handelt eben von dem, was, nach meiner innigsten Ueberzeugung, hätte geschehen sollen und müssen, um das unsäcliche (!) Unglück, welches die gegenwärtige Generation niederdrückt, zu ersparen. Ich weiss nicht, ob das Werk endlich einmahl schon erschienen ist, oder nicht. Seit fünf Monaten und länger ist es immer noch unter der Presse, wiewohl es kaum 8 oder 10 gedruckte Bogen einnehmen kann. H[err] Cotta mag es Ihnen zu seiner Zeit verschaffen. Es versteht sich übrigens wohl von selbst, dass der Verfasser eines solchen Werks für jetzt noch anonym bleiben müsse. (Lesen müssen Sie es, sobald es zu haben ist; denn der grösste Theil des vorliegenden Bruch-

stücks, über die Natur und Ursachen etc., ist auch in jenem Anhang, ebenfalls anonym eingeschaltet und mit abgedruckt worden).⁹ Bey einer etwaigen neuen Auflage werde ich jedoch keinen Anstand nehmen, mich zu meinem Werke öffentlich zu bekennen; wenn meine Lage sich indessen, wie ich hoffe, verbessern oder doch bestimmt verändern sollte. Denn ich schreibe auch anonym nichts, was ich nöthigenfalls nicht zu jeder Zeit für *mein* anerkennen wollte.

Sie sehen, edler Freund und Bruder meines Freundes, wie offen und redlich ich mit Ihnen handle. Vor Ihnen habe ich kein Geheimnis, und ich erwarte von Ihnen ein gleiches Zutrauen; zumahl, da ich das Vergnügen habe, Sie und Ihre würdige Frau Gemahlin von Wien auch persönlich zu kennen. Ich rechne also darauf, dass Sie Ihre Meynung über mein Werk, zu seiner Zeit, offen und gerade sagen, und auch dasjenige mir freundschaftlich zu wissen machen werden, was Sie darüber von andern hören und lesen werden; besonders, wenn ich noch hier oder anderswo in Frankreich bleiben sollte, indem ich hier fast ganz und gar nichts zu Gesichte bekomme, was in der deutschen Sprache geschrieben wäre. Werden Sie meine Bitte gewähren? Ich hoffe und erwarte es von Ihrer Güte.

Das IX. Kapitel der Weltgeschichte, von der Religion, hat unser Freund mir einmahl wohl ganz vorgelesen, und wir sprachen darüber dann zu wiederholten Mahlen. Ob es aber ganz umgearbeitet worden und was hernach damit geschehen sey? das wüsste ich Ihnen wahrlich nicht zu sagen. Umarbeiten und Umgliessen wollte er wohl *das ganze Werk*, nicht nur das erwähnte Kapitel; diess ist gewiss, und diess sagt er ausdrücklich auch in der Einleitung des gegenwärtigen Fragments. Damahls waren nur 23 Bücher fertig; und das 24. (das letzte) sollte den Schluss davon machen, und gleichsam das Ganze rekapituliren oder das Resultat von allem enthalten, — auf die Art beyläufig, wie Raynal im letzten Bande seines bekannten grossen Werks¹⁰ es that. Unser Freund hatte aber hernach eine neue Eintheilung machen und statt 24 Bücher 30 schreiben wollen. Das Ganze würde nach seiner damahligen Absicht sechs Octav-Bände gemacht haben, so dass in jedem Bande 5 Bücher gewesen wären. Vielleicht wird der *M[arquis] Ghisilieri*¹¹ etwas bestimmteres von dem fraglichen Kapitel sagen können. Ich besitze nichts, was ich Ihnen mittheilen könnte, indem ich wirklich auch nichts von ihm erhalten habe, — weil meine eigene Lage in Wien damahls noch ganz ungewiss und precär war.

Rathen aber kann ich Ihnen, dass Sie unverweilt an S[eine] *Excellenz, Grafen Samuel Teleki*,¹² *Hofkanzler von Siebenbürgen, zu Wien*, schreiben und ihm um eine Auskunft ersuchen möchten. Ich sage *unverweilt*, weil der Mann wirklich schon alt und dem Grabe sehr nahe ist. Dieser Herr ist ein wirklicher, solider Gelehrter, und überhaupt ein Mann von seltenen und grossen Verdiensten. Er war Einer von den Wenigen, zu denen unser Freund Vertrauen gehabt hat. Ich kenne ihn schon lange her, und ziemlich genau; doch müssen Sie in Ihrem Briefe meinen *Namen* nicht nennen, weil Er (im Fall Ihr Brief in Verlust gerathen oder geöffnet werden sollte) dadurch *jetz compromittirt werden könnte*. — Bey dieser Gelegenheit muss ich Ihnen doch sagen, dass Sie von der in Wien herrschenden argwöhnischen Denckungsart und politischen Verketzerungssucht sich gar keine Idee machen können, und dass die dortige berüchtigte *geheime Polizey* über alle Begriffe schlecht und zugleich dumm und jämmerlich ist. — Ausserdem ist der würdige Graf Teleki ein *Gelehrter!* und ein *Protestant!* und *von meiner Nation!* Titel genug, um ihn (wenigstens im Stillen) zu *fürchten* und zu *hassen*; wiewohl er sonst für einen *österreichischen Hofmann* gehalten wird, und es mit seinem Herrn wirklich besser meynt, als vielleicht alle die übrigen Herrn in Böhmen und Oesterreich, die sich mit ihrem sogenannten Patriotismus und Anhänglichkeit brüsten. —

Der andere grosse und treffliche Herr, an den Sie sich *gerade* wenden könnten und sollten, wäre meiner Meynung nach der Fürst-Primas, oder Grossherzog von Frankfurt, Dalberg.¹³ Er wird Ihnen es gewiss nicht übel nehmen, wenn Sie sich bey Ihm hierwegen anfragen. Er war immer ein wahrer Freund und Verehrer unsers Johannes. Der Brotiersche Tacitus in 4to ist *sein* Geschenk. Er gab es ihm zum Andenken, als er einst in Wien war, und nach Deutschland zurück reisete. Ich habe eine gute und grosse Meinung noch von jener Zeit her von diesem Fürsten, und wahrlich nicht darum, weil Er ein *Fürst* ist! Auch kann es möglich seyn, dass Er etwas von meiner Existenz weiss, und dass Er sich des Mayes noch erinnert, von dem unser Freund ihm vielleicht manchmahl mit der ihm gewöhnlichen Wärme gesprochen haben mag; denn er hatte damahls gerade manchen Anlass dazu, und Dalberg (als damahliger Coadjutor und als Reisender in Wien) hatte sogar den Wunsch geäussert, diesen Freund Ihres Bruders persönlich kennen zu lernen; — was jedoch in der damahligen Conjunctur politischen Umstände unterbleiben musste. Wollen Sie also in Ihrem Briefe an diesen seltenen *Edlen* (vielleicht den *Edelsten* und Weisesten der ganzen deutschen Nation gegenwärtiger Zeit) eine Erwähnung von *jenem Wiener Freunde* Ihres lieben Bruders machen, und etwa die Veranlassung näher andeuten, warum Sie sich gerade bey Ihm über die etwa bey ihm vorhandenen Briefe und anderen Werke Ihres Bruders anfragen, — so habe ich durchaus nichts dagegen einzuwenden. Vergessen Sie aber dabey ja nicht, dass ich mit diesem wahrhaft *Edlen* ganz und gar nichts jemahls in meinem Leben zu thun zu haben gedenke; dass *ich* weder von Ihm, noch

von irgend einem anderen Mächtigen der Erde, etwas zu hoffen, noch weniger zu fürchten habe; und dass also auch das Gute, was ich von ihm sage und denke, und wovon Sie allenfalls, im Allgemeynen, eine bescheidene litterarische Erwähnung machen mögen, nichts anderes als eine *freywillige Huldigung ist*, die ein Mann wie Er, schätzen soll und gewiss auch zu schätzen weiss, sobald es der Bruder, der Freund, der Erbe, und der Herausgeber der Werke seines Johannes Müllers ist, der Ihm diese absichtslose Verehrung, auf eine unsrer aller würdigen und feine Art, bezeigt. *Er*, dieser wahre *Dalberg*, ist eben Einer der sehr Wenigen, die einst mein Werk lesen und beurtheilen sollen, ohne im voraus zu wissen, wer der Verfasser desselben sey. —

*Bonstetten*¹⁴ wird wohl manches besitzen und Ihnen über manches vielleicht einige Aufklärung geben können. Friderike Brun¹⁵ hat ebenfalls Briefe von unserm Freunde. Doch — diese beyden würdigen Personen werden wohl ohnehin nicht ermangelt haben, Ihrer Aufforderung nach, dasjenige Ihnen mitzutheilen, was Sie verlangt haben.

H[erz] v[on] *Hammer*¹⁶ ist jetzt eben hier in Paris. Er sagt aber, dass er alles in Jassy zurückgelassen habe, und für jetzt wohl nichts schicken könne.

Graf *D'Antraigues*¹⁷ wird vielleicht auch Briefe von Ihm haben. (Es versteht sich, in französischer Sprache.) Wo er aber jetzt sey, weiss ich nicht; vielleicht in Russland. (Dieser Mann besitzt auch äusserst interessante Original-Schriften von J[ean] J[acques] Rousseau.)

Da *mein Name* in den Briefen, die Sie eben jetzt zum Druck befördern wollen, *oft genannt wird*, so möchte ich Sie freundschaftlich bitten, eben diesen nichtdeutschen Namen entweder recht genau, so wie ich ihn zu schreiben gewohnt bin, beizubehalten, oder aber nach der Aussprache deutsch so modifiziren zu wollen: *Batschány*. Das *ts* ist in unserer Sprache so viel *alsch*, oder in der Italiänischen das *ce* und *ci*; das *nyi* ist Eine Sylbe, wie im Italiänischen und Französischen das *gni* (*Calcagno, compagne*); ein Ton, der im Deutschen unbekannt ist. Die Setzer in der Druckerey verderben Namen gewöhnlich, indem sie anstatt *ts* immer *th* zu setzen pflegen. Am besten wäre es also (wenn das Buch mit den deutschgothischen oder mönchisch-deutschen Lettern gesetzt und gedruckt wird) so zu schreiben: *Batschany*, oder *Batschány*. — Belieben Sie diese Bemerkung wegen der Rechtschreibung meines Familiennamens, als eine kleine Parenthese zu betrachten. Es liegt mir daran, ihm nicht durch die Buchdruckergesellen verunstalten zu lassen; besonders, da ihn auch meine Gabriele führt, und es doch auch der Mühe nicht ganz unwerth zu seyn scheint, zu wissen, wie die beste und *wahreste Dichterin Deutschlands* sich eigentlich nenne!¹⁸

Die bey den preussischen Schriftstellern nun schon fast zur Sitte oder Unsitte gewordene Animosität ärgert mich bey dem H[errn] *Woltmann*¹⁹ doppelt. Schon vor dem Empfange Ihres Briefes,⁹ wusste ich aus den hiesigen Journalen, dass er unsern Freund im Grabe angegriffen und dass Sie im Morgenblatte darüber ihm etwas gesagt haben. Diesen H[errn] *Woltmann* kenne ich schon seit langem aus seinen Briefen an unsern Freund, und aus einigen Schriften, die er gemacht und im Drucke herausgegeben hat. In seinem Jugentalter versprochen die Blüten seines Geistes,⁴ für die Zukunft schöne Früchte. Er war damahls ein grosser Adorateur des historischen Genies unsers Freundes; doch zeigte er schon damahls kecke Anmaassung (namentlich gegen Schillers Verdienste) und Eigendünkel. Indessen schrieben wir diese Fehler seinem jugendlichen Feuer und Muthe zu, und wir lobten ihn aufrichtig, — Johannes in seinen Recensionen und in Briefen, und *ich* in einem lateinischen Gedichte. Unsere Absicht war gut. Wir sind aber in unsrer Erwartung sehr getäuscht worden, und wir machten das Uebel nur ärger. Durch den gegenwärtigen Angriff auf einen *toten Freund*, dem er überdies so viel, auch in Absicht auf seyne litterarische Reputation, (denn *unser* Freund hat ihm diese durch sein öffentliches, verschwenderisch gegebenes Lob gemacht) zu verdanken hat, hat er sich nun als einen unbesonnenen Knaben, und einen undankbar wankelmüthigen, unheilbar stolzen Menschen gezeigt; und als solcher, vielleicht eher eine stille Verachtung als eine öffentliche Rüge und Antwort verdient. (Doch ist es freylich nicht immer gut, solchen Menschen bloss im Stillen zu verachten, da ein solches Beyspiel auch andere litterarische Schwätzer reitzen könnte). Wie doch die kleinen und grossen Kinder immer so geneigt sind, ihr Mütthen an Männern zu versuchen! . . . Das *Morgenblatt* kann ich hier ebenso wenig als irgend ein anderes deutsches Journal oder Zeitung lesen. Ich weiss also auch nicht, worüber und *was* Sie ihm eigentlich geantwortet haben. —

Wie viel Bände wird wohl die ganze Sammlung der Werke unsers Freundes betragen? und bis *wann* beyläufig wird sie erscheinen? — Die Welthistorie und die Sammlung seiner vielen gehaltvollen, und schönen Briefe kann ich kaum erwarten.²⁰ Die *Briefe* allein mögen 5 bis 6 Bände ausmachen; das weiss ich von ihm selbst. Fordern Sie seine Freunde und Correspondenten doch noch einmal öffentlich auf; wenn sie noch immer säumen, ihrem Verlangen zu entsprechen. *Jacobi*²¹ (in München) und *Alex[ander] Humboldt*²² werden auch manche Briefe von ihm haben; der talentvolle, aber schlecht gesinnte, niedrig-tückische Tyroler *Hormayr* wohl auch; — denn dieser Mensch hat eben von unserm Freunde praktischen Unterricht in

Wien erhalten, wie man die Historie eigentlich studieren und schreiben sollte. Der gute Johannes war oft zu gut, wie Sie es wissen; und hat sich in den Individuen nur zu oft betrogen und sich oft durch Heuchler verleiten lassen, Lob, Zutrauen und Geld ganz mal à propos zu verschwenden. Dieser feile Egoist gehört in diese saubere Klasse. Während er mit unserm Johannes als ein herzlicher Freund und dankbarer Zögling aus Wien nach Deutschland correspondirte, sprach er in Wien (sogar in meiner Gegenwart einmahl!) auf eine solche Art von ihm und seinem Charakter, deren nur ein solcher Tyroler fähig seyn mag. *Die Tyroler* sind überhaupt nicht das, wofür man sie bisher gewöhnlich gehalten hat. Es ist vielleicht die einzige Völkerschaft in der deutschen Nation, welche bey allem äusseren Scheine von Aufrichtigkeit, die *slavische Tücke* hat, — »faustdick hinter den Ohren!« Dieser triviale Ausdruck bezeichnet ganz das Wahre daran. Diejenigen besonders, welche nach Wien und überhaupt ins Ausland gehen, um dort fortune zu machen, sind gewöhnlich wahre, *pfiffige Tyroler*, vor denen man sich wohl in Acht nehmen soll; sie sind nach Umständen, meistens zu allem fähig und bereit, und sie tragen allerley Masken, je nach dem diese oder jene eben in der Mode ist.

Wenn zu der Sammlung der Werke unsers Johannes sein Bildnis gestochen werden soll, so belieben Sie hiezu dasjenige zu wählen, welches, auf meine Veranstaltung einst *Kininger*²³ gezeichnet und *Pfeiffer*²⁴ gestochen hat; nicht aber den schlechten und lächerlichen Nachstich von Berlin, welcher vor der neuen Ausgabe seiner Geschichte der Schweiz figurirt,²⁵ und worinn (verkehrt und komisch genug) die drey Männer auf der Wiese im Alpegebirg *die linke Hand zum Schwur aufheben!* Dieser Einfall gehört ganz eigenthümlich nur dem Berliner Künstler zu, der recht original hat scheinen wollen. — Die *Kiningerische* Originalzeichnung ist in meinem Besitze zu Wien.

Auch in Amerika existirt ein Freund von unserm Joh[annes], der Briefe von ihm hat.²⁶ Seinen Namen aber habe ich schon vergessen. Sie werden ihn in den Papieren finden. Ein Brief von ihm nach *Amerika*, von *Wien* aus, in *jener Epoche*, und an einen *vertrauten Jugendfreund*, muss interessant seyn! . . .

Leben Sie wohl. Mein Brief ist lang genug; Sie müssen schon müde seyn. Das Postporto wird gross seyn; ich habe aber keine andere Gelegenheit.

Batsányi mp

Hic est ille (decus magnum et memorabile seclii

Hic ille Helveticae conditor Historiae.

Audite hunc, Populi et Reges, audite, Tyranni!

Quisque, quod ex Isto discere possit, habet.

Batsányi.²⁷

Solange Er lebte, erlaubte seine Modestie nicht, diese Inschrift unter sein Bildnis stechen zu lassen. Jetzt, nach seinem Tode, hört diese Rücksicht auf, und diese Verse könnten nun füglich unter sein Portrait gesetzt werden, — mit oder ohne meinen Namen, wie Sie selbst es für gut finden. Mir ist es gleichviel. —

Auf unsern lieben Herder habe ich einst auch eine ähnliche Inschrift gemacht.²⁸ Will sie H[err] Cotta allenfalls haben, so stehe ich damit zu Diensten. Auswendig weiss ich sie nicht; und meine Papiere habe ich jetzt nicht bey der Hand. Mit der Zeit könnte ich Ihnen auch das schon erwähnte lateinische Gedicht senden, das zum Lobe Woltmanns und seines grossen Meisters und Richters verfasst worden ist.²⁹ Vielleicht könnten Sie in der Biographie unsers Freundes dasjenige davon brauchen, was *seine* historischen Vorzüge und Verdienste betrifft. — Sie werden wohl mit mir fühlen, dass seine Selbstbiographie um so weniger hinlänglich seyn dürfte, da sie sehr summarisch und unvollständig, auch ohne Schluss und Ende ist. Nur muss seine Lebensgeschichte mit grosser Vor- und Umsicht, zugleich aber auch mit freymüthigem Ernst, verfasst werden. Den Theil derselben, wo Sie von seinem Aufenthalt und Amte,^{e)} in Wien,^{f)} handeln werden, möchte ich wohl vor der Bekanntmachung lesen, da ich seine Verhältnisse und die local Umstände daselbst näher kenne. Auch bey seinen Briefen dürften manche Anmerkungen und Erläuterungen nicht überflüssig oder unzweckmässig seyn, die nicht unterlassen sollten. In das Exemplar der (ohne sein Vorwissen und unvorsichtig publizirten) *Briefe eines jungen Gelehrten*³⁰ hat er manche Correcturen eigenhändig gemacht, welche Sie wohl benützen werden.

Ueber den Anfang, den Fortgang und das Ganze Ihrer Unternehmung, wünsche ich eine nähere freundschaftliche Nachricht von Ihnen zu erhalten, — wenn Sie einst Lust und Zeit dazu hätten.

Eredetije : Schaffhausen, Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 100. — Sajátkezű.

- a) Fölösleges, értelemzavaró vessző.
- b) Fölösleges, értelemzavaró vessző.
- c) Fölösleges, értelemzavaró vessző.
- d) Fölösleges, értelemzavaró vessző.
- e) Fölösleges, értelemzavaró vessző.
- f) Fölösleges, értelemzavaró vessző.

¹ Josef, Freiherr von Hormayr (1782—1848) osztrák, ill. tiroli államférfi, publicista és történétíró. (Allgemeine Deutsche Biographie, XIII. köt. 131—135. l.) Batsányival jó viszonyban volt, de a költő szokése után cikket írt ellene. (L. NEMES I. m. 8. és PÁL I. m. 40—42.)

² A költemény, „Der Alpen Wanderer” Karl Anton Gruber von Grubenfels (1760—1840) magyarországi származású német költő műve. ZADÁNYI teljes terjedelmében közli (38—39.), mert feltételezi, hogy Batsányi küldte meg J. v. Müllernek.

³ Friedrich Heinrich Füger (1751—1818), udvari festő, később a Szépművészeti Akadémia igazgatója Bécsben, Gabriella képét 1808 tavaszán festette. (ZADÁNYI I. m. 89—91.)

⁴ Batsányi a „Der Kampf” írt említett részletét, egy Herderhez írt kísérőlevéllel együtt, 1803 végén, Johannes von Müller révén juttatta el Weimárba. Mivel időközben Herder meghalt, Müller a kéziratot a weimári mester fiának adta át, aki azután ki is adta a költeményt (JOHANN GOTTFRIED HERDER: *Arastea*. Leipzig, 1803. VI. k. I. rész 109). Minderre J. Batsányi összes művei I. m. I. 517—518.

⁵ Karl August Böttiger (1760—1835), a weimári gimnázium igazgatója. Számos recenziójával sok ellen-séget szerzett magának, köztük volt Goethe, Schiller és Herder is. Ő adta ki 1797—1809 közt a „Der Teutsche Merkur” c. folyóiratot, amiben Batsányi 1796-ban írt verséről, az „Ode ad inclytos SS et OO Regni Hungariae”-ről bíráljat jelent meg. Batsányi a bírálatot eleinte Wielandnak tulajdonította, s csak később tudta meg, hogy azt Böttiger írta. (ZADÁNYI, I. m. 13—14., Batsányi összes művei, I. m. I. 502.)

⁶ Batsányi másolat J. v. Müller „Über die Natur und Ursachen des Falls der bisherigen europäischen Staaten” c. művéről megvan J. G. Müller hagyatékában. (Min. Müll. Fasc. 52. Nr. 11.)

⁷ Edmund Burke (1730—1797), az ismert angol politikus, szónok és író a francia forradalom elkeseredett ellensége.

⁸ Ernst Ludwig Posselt (1763—1804), német történész, a francia forradalom lelkes híve. (Allg. Deutsche Biographie XXVI. 1888. 461—464.)

⁹ Der Kampf, 65. s. k.

¹⁰ *Guillaume Thomas François Raynal*: *Histoire philosophique et politique des établissements et du commerce des Européens dans les deux Indes*. 1—7. köt. 1771.

¹¹ Marquis Filippo Ghisilieri, örökösei Müller 1798. június 1-i adóslevele alapján, követeléssel léptek fel 1823-ban. (Min. Müll. Fasc. 105.)

¹² Teleki Sámuel és J. v. Müller kapcsolatát I. CROUY-CHANEL KATALIN: *Joh. v. Müller magyar barátai*. Bp. 1941. (Minerva K. 138). — J. G. Müller, úgy látszik Batsányi javaslatára, már 1810 nyarán írt Telekinek, amire az október 10-én válaszolt. (Min. Müll. Fasc. 85. Nr. 129.) A többi jótanács bizonyára felesleges volt, mert Müller maga is ismerte bátyjának ezeket a barátait, — annyit azonban kétségtelenül kiderül belőlük, hogy Batsányi alaposan ismerte J. v. Müller szerteágazó kapcsolatát.

¹³ Karl Theodor, Freiherr von Dalberg (1744—1817), mainzi és wormsói coadjutor, 1805-ben regens-burgi érsek; franciabarát politikája miatt 1813 után befolyását Németországban elvesztette. (Allg. Deutsche Biographie IV. 1876. 703—708. l.) J. v. Müller barátja volt. (HENKING I. m. II. 97.)

¹⁴ Karl Viktor von Bonstetten (1745—1832), J. v. Müller ifjúkori barátja, berni politikus és író. (HENKING I. m. I. 138. és kk.)

¹⁵ Friederike Brun, leánynevén Friederike Müntner (1765—1835), kopenhágai írónő. (Allg. Deutsche Biographie III. 1876. 438. l. — Bonstettenhez fűződő baráti kapcsolatára. ld. HENKING I. m. I. 144.)

¹⁶ Joseph, Freiherr von Hammer-Purgstall (1774—1856), a közéleti nyelvtudomány és az oszmán birodalom történetének ismert kiváló szakembere. A Batsányi házaspárnak jóbarátja volt: néhány levelüket ő közvetítette párizsi útja alkalmával. (PÁL I. m. 11—13. és 18.)

¹⁷ Louis Emanuel Henri Alexander de Launai, comte d'Antraigues (1753—1812), francia emigráns és diplomata, Napóleon esküdt ellensége, előbb orosz szolgálatban, Bécsben és Drezdában, majd angol szolgálatban Londonban működött. (Dictionnaire de biographie française. III. k. Paris, 1939. 76—79. h.) Johannes v. Müller barátja volt. (L. HENKING I. m. II. 539—540. és 595—596.)

¹⁸ Az itt írtak nagyon jól jellemzik azt a tudatos következetességet, amellyel Batsányi nevének ts-vel való írásához ragaszkodott, s amelyet irodalmi és tudományos közveleményünk még ma sem akar tudomásul venni. (L. A magyar helyesírás szabályai. Bp. 1961. 101.: Bacsányi.)

¹⁹ Karl Ludwig von Woltmann (1770—1817), német történész és költő. (Allg. Deutsche Biographie XLIV. 1898. 188—190.) — A levelében említett mű: K. L. v. Woltmann: *Johann von Müller*. Berlin, 1810. — J. G. Müller válasza: *Joh. v. Müller vor dem Richterstuhl des Herrn K. L. v. Woltmann*... Beilage zum Morgenblatt... 1810. Nr. 5.

²⁰ J. v. Müller levelei 1812—1814 jelentek meg, összes műveinek 13—18. kötetében.

²¹ Friedrich Heinrich Jacobi (1743—1819), jelentős német filozófus, a müncheni Bajor Tud. Akadémia elnöke. (Allg. Deutsche Biographie XIII. 1881. 577—584.)

²² Friedrich Wilhelm Heinrich Alexander von Humboldt (1769—1859), a híres utazó és természet-tudós, a XIX. sz.-i német szellemi élet vezéralakja.

²³ Vinzenz Georg Kininger (1767—1851), kora kedvelt arcképfestője, rézmetsző, 1807-től a bécsi Művészakadémia professzora (Allgemeines Lexikon der bildenden Künster. XX. Leipzig, 1927. 331—332.); Batsányi jó barátja, Müllert 1798-ban festette. (L. ZADÁNYI I. m. 30—31.)

²⁴ Carl Hermann Pfeiffer (1769—1829), bécsi rézmetsző és miniatúrafestő (Allg. Lex. d. b. Künstler XXVI. 1932. 529.); többek közt Batsányi arcképét is ő metszette. (ZADÁNYI I. m. 31.)

²⁵ Johannes von Müller: *Der Geschichte Schweizerischer Eidgenossenschaft erster Theil*. Leipzig, 1806.

²⁶ Francis Kinloch, J. v. Müller amerikai barátja, lakó- és tanulóútára Genfben, 1775—1776. (HENKING I. m. 187. és kk.)

²⁷ A verset az Országos Széchényi Könyvtár kéziratgyűjteményében levő példány alapján közli ZADÁNYI, (12) és Batsányi összes művei (I. 66.) is. Ez utóbbi az epigrammának a Pfeiffer-féle metszettel való összefüggését is meglátja már (510—511).

²⁸ Ezt közli: Batsányi összes művei, I. m. I. 154.

²⁹ U. o. I. 155. Úgy látszik, erre nem került sor, mert a költeményt nem találtam meg Müller hagyatékában.

³⁰ A „Briefe eines jungen Gelehrten” J. v. Müller Bonstettenhez írt ifjúkori levelét tartalmazta, Friederike Brun kiadásában. (Tübingen, 1802.)

A levél magyar fordítása:

Párizs, 1810. május 10.

Anélkül, hogy az Ön választát múlt hó 27-i levelemre bevárnám, sietek ugyancsak múlt hó 24-én írt levelére válaszolni, de csak röviden. Ha ugyanis ki akarnám meríteni az összes témát, amit levelében érint, vagy el akarnám mondani mindazt, amiről felejtethetlen barátom nagybecsült öccsével és barátjával jó lenne elbeszélgetni, akkor nagyon is részletesen kellene írnom. Így hát csak a következőkre kell szorítkoznom, éspedig abban a sorrendben, ahogy azokat az Ön említett írásában olvasom.

[Hogy meddig maradok Párizsban, azt még magam sem tudom, de majd idejében közölni fogom Önnek is. Szerelmem még Bécsben van, jómagam azonban algha fogok oda valaha is visszatérni, mert nem óhajtom magamat még egyszer joggilykosságnak kitenni. Ez a néhány szó, nemes lelkű Barátom, elég lesz — és kell is, hogy elég legyen — az Ön tájékoztatására. Ugyanakkor azonban legyen róla meggyőződve, hogy nevem, jellemem s egyáltalán egész nyilvános és magánéletem annyira ismert és tisztelt a magyar koronához tartozó összes tartományokban, hogy a hazai és az ausztriai hatalmasságok közül még legádázabb ellenségeim sem igen merészelhetik erkölcsi életemet nyíltan megtámadni; már csak azért sem, mert tudják, hogy csak tőlem függ és módomban áll Öket az európai közvélemény ítélőszéke elé idézni és iszonyú igazságtalanságokat leleplezni. Ellenségeimnek tehát ezer okuk van rá, hogy hallgatásomat tiszteletben tartásák. Az, hogy még élek és hogy most ezeknek az embereknek kell tőlem félniük, csodával határos dolog, és az én hazában ezrek áldják érte csendben, velem együtt, az isteni gondviselést. Egy ilyen Hormayrnek azonban, és a többi, hozzá hasonló nyomorultnak, sohasem fogok válaszolni, mert van önbecsülésem és megvásárolható firkászokkal nem óhajtok többé szóba állni.

Arról a bizonyos „baráti letét”-ről már részletesen írtam legutóbb. Az illető még mind ez ideig adós maradt a válaszzsal arra a levélre, amiről Önnek már említést tettem. Majd meglátjuk, hogy végződik ez a história! . . .

Az „Alpenwanderer” („Az Alpések vándora”) c. költemény, ami, mint mondja, levelem közt fekszik, nem tőlem való. Sem a költemény, sem az íróját nem ismerem, de arra valóban emlékszem, hogy egyszer, egy Johannesünkkal folytatott beszélgetés alkalmával hallottam róla valamit.

A születésnapomra írt szép költemény Gabriellától való, megláthatja benne az ő egész nemes, mélyen érző lelkét. Ebből merítette az anyagot Fügér is, a nagy lélekábrázoló, egyik halhatatlan műve: e nagyszerű, valóban ritka nő arcképehez. De jaj nekem! Hagynom kell, hogy ez a nemes lelkű, csak bennem és értem elő nem most ott szenvedjen és epedjen el ellenségeim között s tőlem oly távol! Ó, barátom, nem is szabad rágondolnom, micsoda helyzetben van most az én szegény, elhagyott szerelmem!

Őn azt gondolja, hogy a „Der Kampf” („A harc”) c. költeményem töredéke valamely furcsa véletlen folytán került Herder Adrestea-jába. Bocsánat! Nem „véletlen folytán”, hanem tudtommal és beleelegzésemmel közölték azt a nemes lelkű és valóban tiszteletré méltó íróval. Herder az első közt volt azoknak a német íróknak a sorában, akiket tiszteltem és szerettem. Schiller is egyike volt ezeknek a kiválasztottaknak, amint azt Ön a „Kampf”-hoz írt „Függelék”-ből egész világosan megláthatja majd. Az említett töredék tehát nem akaratom ellenére nyomtatott ki. Az azonban, hogy a tudós Böttinger úr az én ódában olyan javításokat engedett meg magának, amiket semmi esetre sem fogadhatok el, az mindenesetre tudtomon kívül történt és teljesen akaratom ellen! Nem mintha figyelmen kívül hagynám ennek a tudósnak kiváló és ritka tulajdonságait, azt semmiképpen sem! De azt nem hiszem, hogy valaha is a barátomná lehetne. Ítélete pedig, különösen a költői alkotások értékéről vagy értékeléséről, többnyire csak szórásalhasogató beszéd, amit az ember meg sem hall és inkább figyelembe sem vesz. Szerfelett otromba és bosszantó különösen az egyik változtatás, amit kritikusai bölcsességében az én ódámon tett. Nem kéne olyan dolgokkal foglalkoznia, amikhez nem ért, és amikhez érzése sincs.

Nagyon örülök, hogy Ön örömmel fogadta az eddigi európai államok bukásának természetéről és okairól szóló töredék híret. Itt küldök Önnek minden további késlekedés nélkül egy másolatot róla. Ezt a másolatot, mint látja, én készítettem Önnek. Ezzel a kis fáradsággal tartoztam Önnek és a mi kedves Johannesünknek, s annál is szívesebben vettem magamra, mert most nincs senki a közelemben, akire a saját példányomat rábízhatnám. Az én példányom is csupán másolat, de van rajta néhány saját kezű javítás is barátunktól.

Ebben a műben, terveink szerint, benne lett volna mind az, amit az ilyesféle témákról éveken át folytatott beszélgetéseink eredményeztek. A tervet a bevezetésben megláthatja. A közérdek, a korszellem, valamint a mű praktikus haszna szempontjából — hiszen ez volt az érteme az egésznek — talán ez lett volna minden alkotása közül a legfontosabb. Örök kár, hogy nem írta meg, nem fejezte be! Ezt a bevezető részt egyik (szokásossá vált) szombati beszélgetésünk után írta, tele hűvvel, az első két-három nap szünetével. Szó volt többek közt az igazi író nagy hivatásáról, arról az íróról aki becsüli önmagát és az igazságot, s részrehajlás nélkül, legbensőbb meggyőződése szerint ír; aki nyíltan kimondja a véleményét, ahol csak hasznos és szükséges — főleg az olyan korban, amikor a szenvedélyek forranak, és még a legtehetségesebb férfiak is gyakran szegényteljes módon pártolnak át az egyik vagy a másik félhez, s annak az ügyét támogatják anélkül, hogy erre hivataluk vagy más pozitív kötelességük kényszerítene őket. A két legkiemelkedőbb példa — egyben két végtel — Burke és Poesell volt. Én ekkor tűzbe jöttem és megragadtam az alkalmat, hogy amennyire csak tőlem tellett, minden ékesszólásomat latba vetve és az ügy fontosságának megfelelő nyomatékosan megfelelek elébe tárjam: milyen nagy szolgálatot tehetne a mostani (vagyis akkori) körülmények között valaki — egy íróember, mint ő! — a népeknek és kormányaiknak, akár az egész emberiségnek is, és hogy mennyire hálaóra köteleznék minden ország és minden idők jó és nemes szívű embereit, ha tekintet nélkül önmagára vagy környezetére, természetülről kapott tehetségét, valamint a tanulmányaiból, nagyvilági tapasztalataiból és a gyakorlati politikai életből szerzett tudását arra használná fel, hogy a sok és különféle pártok közepeire a józan ész és az igazság hangos szavát hallassa és az emberiség ügyét nyilvánosan és félelem nélkül képviselje. Hogy mi mindent és miképpen beszéltem neki erről annak idején, már bizony magam is rég elfelejtettem. Az eredménye azonban az lett, amit Ön ebben a kis füzetben lát. Az ő egész helyzete Bécsben, a különféle kellemetlenségek, a naponta előforduló mindenféle hihetetlen ostobaság miatti bosszúság, talán az is, hogy a tervezet, amiben megállapodtunk, oly hatalmas területet ölt fel, valamint az a homályos sejtésem, hogy az ilyen komoly műnek vajmi kevés sikere és hatása lehet a fegyverszörög közepette, az emberek általános elvakultsága mellett és amiatt a látszólagos vagy valóságos könnyelműség miatt, amivel általában az emberiség legfőbb és legszentebb érdekeit megítéli és képviselni szokták — mindez elvette barátunk kedvét a további munkától. A dolog aztán annyiban is maradt végképpen; én pedig azóta csak arra szorítkoztam, hogy állandóan, szóban és írásban egyaránt, az „Egyetemes Történet” kidolgozására és befejezésére biztassam őt. Svájci története helyett bárcsak inkább ezt a művet tartotta volna mindig szembe előtt és fejezte volna be! Svájci embernek persze nem illik ilyet kívánni, de a jóbarátunk és a világpolgárnak bizonyára ez is megbocsátható. Bármennyire fontos és nagy mű is amaz, mégsem lesz soha olyan általános érdekű, sem pedig a gyakorlatban olyan biztosan hasznos munka, mint amilyen az ő kezétől származó Egyetemes Történet lehetett volna. És vajon mikor jön egy új Johannes Müller, aki a világtörténetet megírja?

Egyébként, ha Ön egy kissé figyel ennek a töredéknek a belső mondanivalójára, könnyen kitalálhatja, hogy nagyjából miféle szellemben íródott volna az egész mű. Poroszországi tartózkodása sokat változtatott [Johannes] nézetein, anélkül talán, hogy ezt ő maga észrevette volna. Néhány előítéletét már azelőtt is ismertem, s nem ritkán harcolnom is kellett ellenük. Szívós igyekeztem, ellenérveim, valamint az, hogy gyakran valóban bekövetkezett, amit megjósoltam neki, rábírták végül is, hogy elforduljon azoktól, és nemegyszer nyíltan beismerte nekem, hogy tévedett. A Berlinben uralkodó gondolkodásmód s az ottani hamis és romboló nézetek azonban őrá is erősen hatottak — legalábbis annyira, amennyire a környezet hatással van még az olyan emberre is, mint ő volt. A politikáról és a korszellemről vallott egyéb nézeteink jó része azonban mindkettőnknél mindvégig szilárd és változatlan maradt. Egyébként, ha Ön a kettőnk közötti véleménykülönbséget s ugyanakkor alapelveink azonosságát közelebbről is meg óhajtaná ismerni, a már említett „Der Kampf”

c. költeményhez írt „Függelék”-ből mindezt megíthatja. Ez a „Függelék” ugyanis arról szól, hogy legszentebb meggyőződésem szerint mit lehetett és kellett volna tenni ahhoz, hogy ez a kimondhatatlan szerencsétlenség, ami ezt a mostani nemzedéket sújtja, elhárítható legyen. Nem tudom, megjelent-e már végre ez a mű, vagy sem. Több, mint öt hónapja van már sajtó alatt, bár az egész alig több 8—10 nyomtatott ívnlé. Cotta úr majd annak idején megküdheti Önnök. Az egyébként csak természetes, hogy az ilyen mű szerzője ma még nem nevezheti meg magát. De feltétlenül el kell Önnök olvasnia, mirehét kapható lesz, mert ennek a töredéknek — „Über die Natur und Ursachen” stb. — nagy része szintén bele van dolgozva az említett függelékbe, és azzal együtt jelenik meg nyomtatásban. Egy esetleges újabb kiadásnál azonban már semmi akadályja sem lesz annak, hogy műveimet nyíltan a magaménak valljam, amennyiben helyzetem időközben megjavul — amit remélek —, vagy legalábbis megszilárdul. Mert én még anonim sem írok semmi olyat, amit ne vállalhatnék szükség esetén bármikor a magaménak.

Látja, nemes lelkű Barátom és barátom testvéröccse, milyen nyílt és őszinte vagyok Önhöz! Ön előtt nincs titkom, s ugyanezt a bizalmat várom el Öntől is, annál is inkább, mert abban a kellemes helyzetben vagyok, hogy Önt és kiváló nejét még Bécsből személyesen ismerem. Számítok tehát rá, hogy Ön a művemről alkotott véleményét nyíltan és egyenesen megmondja, ha majd eljön az ideje, s azt is közli velem, amit másoktól hall vagy olvas róla, különösen akkor, ha én tovább maradnék Franciaországban, akár itt, akár egybűt. Itt ugyanis szinte semmi olyan nem kerül a szemem elé, amit német nyelven írtak. Teljesíti ezt a kérésemet? En remélem, és az Ön jósgától el is várom ezt.

A vallástörténet IX. fejezetét — a vallásról — barátunk egyszer felolvasta nekem, úgy hiszem teljes egészében, s később is több ízben beszélgettünk róla. Azt azonban, hogy később át dolgozta-e teljesen, és hogy mi lett vele, bizony már nem tudnám megmondani. Hogy valóban át akarta dolgozni és új formába önteni az egész művet, nemcsak az említett fejezetet, annyi biztos; világosan meg is mondja ezt ennek a töredéknek a bevezetésében is. Akkoriban még csak 23 könyv volt belőle készen. A 24-ik (vagyis az utolsó) lezarta és mintegy összefoglalta volna az egészet, illetőleg az egésznek az eredményét és tanulságát, — mellesleg ugyanúgy, mint ahogy Raynal tette közismert nagy műve utolsó kötetében. Barátunk azonban később új beosztást akart csinálni és a 24 helyett 30 könyvet írni. Akkori tervét szerint az egész mű hat, októv nagyságú kötetet tiltott volna meg, úgy hogy minden kötetben öt könyv lett volna. Talán Ghisilieri úr tudna valami biztosabban mondani a kérdéses fejezetről. Az én birtokomban nincs semmi más, amit Önnel közölhetnék, hiszen semmit sem vettem át tőle, mert saját helyzetem akkoriban Bécsben még bizonytalan és veszélyes volt.

Egy tanácsot azonban adhatok Önnök: írjon azonnal gróf Telesi Sámuel erdélyi udvari kancellár ó excellenciájának Bécsbe és kérjen tőle felvilágosítást. Azért mondom, hogy „azonnal”, mert ő már igazán öreg ember és nagyon közel áll a sírhoz. Ez az úr igazi, komoly tudós és egyébként is ritka és nagyérdemű ember. Egyike volt azon keveseknek, akikhez barátunk bizalommal volt. En már régóta és meglehetősen jól ismerem, de azért Ön a levelében mégse említse meg a nevemet, mert ha a levél elveszne, vagy felbontatnék, ez őt most kompromittálhatná. Ebből az alkalomból mégiscsak el kell Önnök mondanom, hogy a bizalmatlanságnak azt a légkört s a politikai eretneküldözésnek azt a szenvedélyt, ami Bécsben uralkodik, Ön el sem tudja képzelni; mint ahogy azt sem, hogy az ottani hírhedt titkosrendőrség milyen hihetetlenül gonosz és ugyanakkor száználmasan ostoba is. A kiváló Telesi gróf ezenfelül még tudós is, protestáns is, és az én nemzetemből származik! Ez elegendő jogcím arra, hogy, legalábbis titokban, rettegjék és gyűlöljék — amár egyébként osztrák udvari emberként ismeretes és urának valójában igazabb híve, mint talán az összes többi uraság Csehországban és Ausztriában, akik úgynevezett patriotizmusukkal és hűségükkel heneccnek.

A másik nagy kiváló úr, akihez Ön közvetlenül fordulhatna — és forduljon is — véleményem szerint Dalberg, frankfurti hercegek, illetve nagyherceg. Ó bizonyára nem veszi rossz néven, ha kérdéssel fordul hozzá ebben a dologban. Johannesunknak — mindig igaz barátja és tisztelője volt; a Brotier-féle, negyedrért kiadósú Tacitus az ő ajándéka. Emléke adta neki, amikor egyszer Bécsben volt s indult vissza Németországba. Nekem igen-igen jó véleményem van erről a hercegről, még abból az időből és igazán nem azért, mert herceg! Az is lehetséges, hogy ő tud az én létezemről és emlékszik még arra, akiről barátunk talán mesélt is neki néha, a nála szokásos melegséggel. Erre ugyanis akkoriban több alkalma is nyílt, és Dalberg, aki ez idő tájt mint coadjutor és utazó járt Bécsben, még azt a kívánságát is kifejezte, hogy az Ön bátyjának azt a barátját személyesen is meg szeretné ismerni. Erre azonban az akkori politikai helyzet miatt nem kerülhetett sor. Semmi kifogásom tehát az ellen, ha Ön a levelében, amit ennek a ritka nemes lelkű embernek ír (talán az egész mostani német nemzet legnemesebb, legbölcsőbb embere), említést tesz kedves bátyjának ama bécsi barátjáról és esetleg közelebből is céloz rá, hogy miért éppen önála érdeklődik bátyja esetleg nála levő levelei és egyéb művei után. Ezenközben azonban ne feledje el, hogy nekem egyáltalán nincs szándékomban evvel az igazán nemes lelkű férfival valaha is összeköttetésbe lépni, s hogy sem tőle, sem bármely más földi hatalmasságtól nincs mit remélnem, még kevésbé félnem. Így tehát mindaz a szép és jó, amit mondok és gondolok róla, s amiről esetleg Ön egyszer valami szerény, levelbeli említést tehetne, csupán önkéntes hódolat, amit az olyan ember, mint ő, kell hogy értékeljen és bizonyára tud is értékelni — különösen akkor, ha ezt az önzetlen hódolatot az ő Johannes Müllerének az öccse, barátja, örököse és műveinek kiadója tolmácsolja neki, mindannyiunkhoz méltó, tapintatos módon. Ez a becsületes Dalberg lesz ugyanis egyike azon keveseknek, akikkel majd műveimet el akarom olvastatni és megbírástani anélkül, hogy előre tudná, ki a szerzője.

Bonstetten birtokában is lesz bizonyára egy és más, s ő talán némi felvilágosítást is tud adni Önnök. Friderika Brunna is vannak levelei barátunktól. De ez a két kiváló személy bizonyára amúgy sem mulasztotta el, hogy mindazt közölje Önnel felhívásának megfelelően, amit tudni kívánt.

Von Hammer úr most éppen itt van Párizsban, de azt mondja, hogy mindent Jassy-ban hagyott, s így bizony most semmit sem küldhet.

D'Antraigues grófnak talán szintén vannak levelei tőle. (Természetesen francia nyelven.) Hogy ő most hol van, nem tudom, talán Oroszországban. (Ennek az embernek a birtokában igen érdekes eredeti Rousseau-írások is vannak.)

Mivel az én nevem sűrűn előfordul azokban a levelekben, amiket Ön éppen most készülő nyomdába küldeni, ezért barátilag arra kérem, hogy ezt a nem német nevet vagy hagyja meg változtatás nélkül, pontosan úgy, ahogy én szoktam írni, vagy pedig módosítsa a német kiejtésnek megfelelően így: Batschány. A ts a mi nyelvünkön az, ami a tsch, vagy az olaszban a ce és ci, a nyi szótag pedig ugyanaz, mint az olaszban, vagy franciában a gni (Calcagno, compagne) — ez a hang a németben ismeretlen. A szedők a nyomdában rendszerint elrontják a nevemet, amennyiben ts helyett általában th-t szoktak szedni. Ha tehát a könyvet németgöt, illetve szerzetesi-német betűkkel szedik és nyomtatják, akkor a legjobb volna így írni: Batschany, vagy Batschány. Kérem Önt, tekintse ezt a családnevet helyesírására vonatkozó megjegyzést úgy, mint valami kis parenthesis (zárójel beszúrás). Nekem fontos, hogy nevemet a nyomdászszédek el ne rontdísák, főleg azért, mert azt Gabriellán is használja, s az már talán mégis csak megér egy kis fáradságot, hogy az emberek tudják, milyen nevet is visel hát Németország legjobb, legigazibb költője!

Az az ellenségeskedés, ami a porosz írónál ma már szinte megszokássá — vagyis inkább rossz szokássá — vált, Woltmann úrnál kétszeresen is bosszant engem. Már az Ön levelének vétele előtt tudtam az itteni újságokból, hogy támadást indított sírjában nyugvó barátunk ellen, és hogy Ön a „Morgenblatt”-ban felelt neki rá valamit. Ezt a Woltmann urat már régóta ismerem, részben barátunkhoz írt leveleiből, részben néhány

írásából, amit nyomtatásban kiadott. Ifjú korában szelleme virágai szép termést ígértek a jövőendő időkre. Akkoriban nagy tisztelője volt barátunk történelmi lángelméjének, de már akkor is pinasz önteltséget és beképzeltséget mutatott, például Schiller érdemeivel szemben. Ezeket a hibáit azonban ifjú tüzenek és vakmerőségének tulajdonítottuk, s ószintén dicsértük őt — Johannes könyvismertetéseiben és leveleiben, én pedig egy latin költeményben. Ezt jó szándékkal tettük, de reményeinkben nagyon megcsalatkoztunk: csak rontottunk vele a már meglevő bajon. Ezzel a mostani, halott barátja ellen indított támadásával, akinek még hozzá oly sokat köszönhet irodalmi jóhíre tekintetében is (hiszen ezt barátunk szerezte neki, nyilvános és bőkezűen osztogatott dicséretével), úgy mutatkozott be, mint egy meggondolatlan kölyök és mint hihetetlenül ingatag, győgyíthatatlanul hiú ember. Mint ilyen, talán inkább érdemelne csendes megvetést, mintsem nyilvános megrovást és választ. De persze nem mindig helyes az ilyen embereket csupán hallgatólágyan megvetni, mert ez a példa biztatásul szolgálna más irodalmi fecsegők részére is. Mennyire hajlamosak az ilyen kis és nagy gyerekek arra, hogy a maguk kis bátorágát mindig férfiakon próbálják ki! A Morgenblatt-ot itt épp oly kevésbé tudom megkapni olvasásra, mint bármi más német folyóiratot vagy újságot. Így aztán nem is tudom, hogy egyáltalán mire és mit válaszolt Ön neki.

Vajon barátunk összegyűjtött művei hány kötetet fognak megtölteni és hozzávetőlegesen mikorra jelennek meg? A világtörténetet és nagyszámú, tartalomdús és szép leveleinek gyűjteményét alig győzőm kívánni. Csak maguk a levelek megtöltenek 5—6 kötetet, ezt tőle magától tudom. Szólítsa hát fel még egyszer nyilvánosan mindazokat, akik barátai voltak és leveleztek vele, amennyiben kérésének még mindig nem tehettek volna eleget! Jacobinak (Münchenben) és Alexander Humboldtnak is bizonyára van néhány levele tőle; Hormayrnak, a tehetséges, de rosszindulatú, aljas és ravasz tirolinak úgyszintén. Ennek az embernek ugyanis barátunk gyakorlati oktatást adott Bécsben arról, hogy voltaképpen miként kell történelmi tanulmányokat végezni és történelmet írni. A jó Johannes gyakran túlságosan is jó volt — mint Ön is tudja —, az embereket nagyon is gyakran félreismerte, s nemegyszer hagyta, hogy képmutatók rávegyék arra, hogy dicséretet, bizalmat és pénzt egészen méltatlan célokra pazaroljon el. Ez a megvásárolható egoista is ebbe a finom kategóriába tartozik. Míg Johannesunkkal szívbeli jóbarátként és hálás tanítványként levelezett Bécsből Németországba, addig Bécsben úgy beszélt róla és jelleméről, ahogy arra csak az ilyen tirolói képes. A tiroliak egyáltalán nem olyanok, mint amilyeneknek mostanáig általában tartották őket. Ez talán az egyetlen népcsoport a német nemzetben, amelyikben az őszinteség minden külső látszata mellett is benne van a szláv ravaszság: „Tenyérvyi vastagon van valami a fülek mögött!” — ez a közönséges mondas teljesen illik rájuk. Különösen az olyanok, akik Bécsbe, vagy egyáltalán külföldre mennek, hogy ott megalapozzák a szerencséjüket, ezek aztán legtöbbször valóban minden hájjal megkent tiroliak, akikről az embernek bizony óvakodnia kell, mert többé-kevésbé mindenre képesek és hajlandók, álarcot pedig sokfélét hordanak, aszerint, hogy melyik van éppen divatban.

Ha Johannesunk összegyűjtött munkáihoz az arcképeről is készül metszet, akkor ehhez szíveskedjék azt a képet választani, amit egykor kívánságomra Kíninger rajzolt és Pfeiffer metszett, ne pedig azt a rossz és neveltséges berlini utánmetszést, ami a Svájc Története új kiadásának az elején látható, s amelyiken — elég idétlenül és komikusan — három férfi esküre emeli balkezt egy alpesi legelőn! Ez az ötlet egyes-egyedül ettől a berlini művésztlől származik, aki nagyon is szeretett volna eredetinek látszani. A Kíninger-féle eredeti rajz az én birtokomban van Bécsben.

Amerikában is él Johannesunknek egy barátja, akinek vannak tőle levelei, de a nevét már elfelejtettem. Meg fogja lelmi az írások között. Az olyan levél, amit ő Amerikába, Bécsből, azokban az időkben, s még hozzá egy bizalmas ifjúkori barátának írt, kell hogy érdekes legyen!

Minden jót! Levelem elég hosszú: Ön bizonyára már fáradt. A postaköltség nagy lesz, de most nincs más alkalmatosságom.

[Mellékletként a Müllert dicsőítő latin epigramma, utána:]

Míg élt, szerénysége nem engedte meg, hogy ezt a feliratot oda metszesse az arcképe alá. Halála után erre most már nem kell tekintettel lenni, a verset tehát nyugodtan oda lehet írni a képe alá — akár a nevemmel akár anélkül, ahogy Ön jobbnak látja, nekem mindegy.

Szeretett Herderünkre szintén költöttem egyszer egy hasonló feliratot. Ha Cotta úr esetleg kéréne, állok rendelkezésére. Kívülről nem tudom, írásaim pedig most nincsenek kéznél. Alkalmadtán elküldhetném, Önnek azt a már említett latin költeményt is, amit Woltmann és nagy tanítómestere s kritikus dicséretére írtam. Barátunk életrajzával talán fel tudja belőle használni azt, ami az ő történelmi kiválóságára és érdemeire vonatkozik. Abban bizonyára egyetért velem Ön is, hogy az ő [Johannes] önéletrajza önmagában már csak azért sem elegendő, mert nagyon is tömör és hiányos, azonkívül pedig befejezetlen. Életrajza megírásához persze nagy óvatosság és körültekintés, de ugyanakkor szókimondó komolyság is szükséges. Azt a részét, ahol Ön az ő bécsi tartózkodásáról és működéséről ír, majd szeretném még megjelenése előtt elolvasni, mert ottani életkörülményeit és a helyi viszonyokat közelebbről ismerem. Néhány megjegyzés és magyarázat bizonyára nem lesz fölösleges vagy cétalan a leveleimnél sem, úgy hogy ezt sem kéne Önnek elmulasztania. A tudta nélkül és vigyázatlan módon kiadott „Egy fiatal tudós levelei” példányában sajtókezélt tett néhány kiigazítást, amiket Ön bizonyára felhasznál majd.

Szeretnék részletes, baráti értesítést kapni Öntől e vállalkozásának megindulásáról, haladásáról és teljes egészéről, ha egyszer kedve és ideje lesz hozzá.